

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1493870

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 667-709

**Makalenin Geliş
Tarihi**

31/05/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

18/06/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

FARS ŞİİRİNDE ARAP ŞİİRİNİN ETKİLİ AYAK SESLERİ MENÛÇİHRÎ-İ DÂMGÂNÎ ÖRNEĞİ

Sadık ARMUTLU¹

ÖZET

Yeni Fars edebiyatının başka bir ifadeyle Derî edebiyatının ilk örnekleri Saffâriler, özellikle de Sâ mânîler döneminde verilmiştir. Bu edebiyat, büyük ölçüde Arap edebiyatının etkisinde oluşmuş ve onu örnek almıştır. Başlangıçta Saffâriler, ilerlemesi Sâ mânîler, gelişmesi Gazneliler döneminde gerçekleşen yeni Fars edebiyatı/Fârsî-yi Nov, Rûdeki'den itibaren büyük şairler yetiştirmiş ve bu şairler sayesinde büyük bir olgunluğa ulaşmış, zaman içerisinde de klasikleşmiştir. Bu şairler, Arap edebiyatından aldıkları mazmun, mefhum ve konuları işlemede başarılı oldukları gibi kendi yeteneklerini de şiirlere yansıtarak, Fars şiirinin en güzel örneklerini vermişlerdir. Bu şairlerden biri de Menûçihri-yi Dâmgânî'dir. Menûçihri (ö. 1040), Gazneliler dönemi ve Sultan Mesûd'un saray şairlerindedir. Menûçihri, güçlü ve geniş bilgi birikimine sahip, üstün yetenekli, etkili söz söyleyen birisidir. O, Fars edebiyatında ünlü bir kaside şairi olmanın çok ötesinde, kendine özel üslup oluşturan ve bununla da diğer kasidecilerden ayrılan ve sadece kendinden başka birine benzemeyen bir şairdir. Onun üslubu ve şiir dünyası, diğer Fars şairlerinin şiir dünyasından çok farklıdır. O, farklı bir şiir atmosferinde yaşar. Yazdıklarının bir çoğu Fars şiir formatına uzaktır.

¹ Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., sadik.armutlu44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3281-6245

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 667-709

Bundan dolayı dönemin şairlerinin izini sürdüğü Horasan tarzı, onun manzumelerine uğramamış gibidir. Menûçihri, Arap kasidelerinde görülen şekil ve içeriği kasidelerine taşıyarak hem kendi şahsî tarzını oluşturmuş hem de Irak tarzının yeşermesinde öncü bir şair olarak büyük bir rol üstlenmiştir. O, tabiat şairi olarak tanınmış, eğlence ve zevke düşkün biri olarak edebiyat tarihlerinde yer almıştır. Bu duyguları ve yaşama arzusunu her dem taze tuttuğundan dolayı gam, keder gibi üzüntü veren duygular onun şiirlerinde fazla görülmez. Şarapla içiçe olması ve her fırsatta onu övmesi de onun şiirinde dikkat çeken noktalardandır. Bundan dolayı Menûçihri, tabiatın bağrında, şarabın içerisinde, Arap şiirinin gölgesinde serinlerken bir ömür geçirmiş bir Fars şairidir. Menûçihri'nin aykırı bir şair oluşu da bundan dolayıdır. Makale içerisinde gösterilen beyitler; Muhammed Debîrsiyâki'nin neşrettiği "Debîrsiyâki, Muhammed (1385), Dîvân-ı Menûçihri-yi Dâmgâni, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran." kitaptan alınmıştır. Beyitlerin sadece sayfa numaraları ve beyit numaralı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Menûçihri-i Dâmgâni, Arap edebiyatı, Fars edebiyatı, şiir

EFFECTIVE FOOT SOUNDS OF ARABIC POETRY IN PERSIAN POETRY: EXAMPLE OF MENÛÇİHRÎ-İ DÂMGÂNÎ

ABSTRACT

The first examples of New Persian literature, in other words, Deri literature, were given during the Saffarid period, especially during the Samanid period. This literature was largely influenced by Arabic literature and took it as an example. The new Persian literature/Fârsî-yi Nov, whose beginnings took place during the Saffarid period, its progress during the Samanid period, and its development during the Ghaznavid period, has produced great poets since Rudeki, and thanks to these poets, it has reached a great maturity and has become a classic over time. These poets were successful in processing the themes, concepts and subjects they took from Arabic literature, and also reflected their own talents in their poems, giving the best examples of Persian poetry. One of these poets is Menûçihri-yi Dâmgâni. Menûçihri (d. 1040) is one of the court poets of the Ghaznavid period and Sultan Mesûd. Menûçihri is someone who has a strong and extensive knowledge, is highly talented, and speaks effectively. Far from being a famous ode poet in Persian literature, he is a poet who creates his own unique style and thus distinguishes himself from other eulogies and does not resemble anyone else other than himself. His style and poetry world are very different from the poetry world of other Persian poets. He lives in a different atmosphere of poetry. Most of what he wrote is far from the Persian poetry format. For this reason, the Khorasan style, which was followed by the poets of the period, seems to have not been influenced by his poems. By carrying the form and content seen in Arabic odes into his odes, Menûçihri not only created his own personal style, but

also played a major role as a pioneer poet in the flourishing of the İraqi style. He was known as a nature poet and took his place in literary history as a person fond of entertainment and pleasure. Since he always keeps these feelings and his desire to live fresh, sad emotions such as sorrow and grief are not seen much in his poems. One of the striking points in his poetry is that he is surrounded by wine and praises it at every opportunity. Therefore, Menuçihri is a Persian poet who spent his life in the heart of nature, in wine, and in the shadow of Arabic poetry. This is why Menûçihri is a contrary poet. The couplets shown in the article; Published by Muhammed Debirsiyâkî, “Debirsiyâkî, Muhammed (1385), Dîvân-ı Menûçihri-yi Dâmgânî, İntişârât-ı Zevâr, Tehran.” taken from the book. Only the page numbers and couplet numbers of the couplets are shown.

Keywords: Menûçihri-i Dâmgânî, Arabic Literature, Persian Literature, Poetry.

Menûçihri-i Dâmgânî

Hayatı

Menûçihri, Fars edebiyatının üstün yetenekli, etkin söz söyleyen, bilgi birikimi olan birinci derecede tanınmış şairlerinden biridir. Tam adı Ebû'n-Necm Ahmed b. Kavs b. Ahmed el-Menûçihri ed-Dâmgânî'dir (Avfi 1333: 287). Buna göre künyesi Ebû'n-Necm, adı Ahmed, babasınının Kavs, bunu Kûs okuyanlar da var (Ateş 1971: VIII/340; Kurtuluş 2004: XXIX/156). Nisbeti Menûçihri, mensubiyeti Dâmgân'dır. O aşağıdaki beyitte adını ve babasının ismini söylemiştir:

بر هر کسی لطف کند و لطف بیشتر

بر احمد بن قوس بین احمد کند همی

“O herkese lütufta bulunur daha çok Ahmed b. Kavs b. Ahmed'e bulunur” (s. 137/b. 1849).

Devletşâh, doğum yerini Belh olarak söylemesine rağmen (Devletşâh 1382: 40), kendisi aşağıdaki beytinde Dâmgân'lı olduğunu söyler:

سوی تاجِ عمرانیان هم بدینسان

بیامد منوچهری دامغانی

“Bu şekilde Damganlı Menûçihri de İmranlılar ülkesine geldi” (s. 140/b. 1910).

Menûçihri'nin doğum tarihi belli değildir. Avfi'nin "endek sâli" kısa ömürlü (Avfi 1333: 287) ifadesini, kıskanç kişileri şikâyet ettiği kasidesinin bir beytindeki "Beni kıskananlar, biz yaşlıyız, sen daha gençsin. Bilgi yönüyle genç, yaşlılara yakın olamaz" (DM: s. 42/1245) söylemini ve Gazneli Mesut'a (421-432/1030-1040) kaside yazıp onun sarayında yaşamasını dikkate alan kaynaklar, Menûçihri'nin IV/X. yüzyılın sonu veya V/XI. yüzyılın başlarında doğduğu görüşünü benimsemişlerdir. (Safâ 1351: I/580; Ateş 1971: VIII/340; İmâmî Efşâr 1382: 20; Cihântâb 1378: III/984).

Devletşâh Tezkiresi başta olmak üzere (Devletşâh 1382: 40), Mecma'û'l-Fusahâ (Hidâyet 1381: I/1907) ve Heft İklîm (Râzî 1341: II/337) gibi tezkirelerde onun "şest-gele/ altmış sürü sahibi" lakabı taşıdığı kaydedilmiştir. Bu kayıt, bir karışıklıktan ileri gelmiştir. Bu lakap aslında, VI/XII. yüzyıl şairlerinden ve Râhatu's-Sudûr yazarı Râvendî'nin yaşlı bir çağdaşı olan ve de Râvendî'nin eserinde Tuğrul b. Arslan (1177-1193)'ın çağdaşları arasında yer verdiği (Râvendî 1364: 57-58), tam adı Emîru's-Şu'arâ Ahmed b. Menûçihri-i Şast-gele'nin lakabı idi. Her iki şairin adının Ahmed olması, birinin mahlası ile diğeri'nin baba adının birbirine benzemesi, bu karışıklığa neden olmuştur. (Safâ 1351: I/581; Furûzânfer 1358: 138; Browne 1386: II, 223; Şafak 1352: 167; Ateş 1971: VIII/340; İmâmî Efşâr 1382: 20; Ethé 1337: 36; Nu'mânî 1335: I/144).

Bütün kaynakların söylediklerine göre Menûçihri, mahlasını Ziyârî hükümdarı Emîr Felekü'l-Me'âlî Menûçihri b. Kâbûs Voşmgîr'den almıştır (Safâ 1351: I/581; Furûzânfer 1358: 138; Rypka 1354: 285; Ferîver 1341: 122; Şafak 1352: 167; Ethé 1337: 36; Browne 1386: 222; Zerrînküb 1386: 55; Subhânî 1388: 158). Adı geçen hükümdar, 403-423/1012-1031 yılları arasında Taberistan ve Gurgan'da Gaznelilere bağlı olarak hüküm süren Ziyârî hanedanının beşinci hükümdarı olup büyük bir bilgin, tanınmış yazar, şair ve edebiyatı destekleyen biri olarak tanınmıştır. (Safâ 1351: I/212).

Menûçihri'nin yaşamının ilk aşamasındaki kesitler çok fazla bilinmemektedir. Kaynaklar, yaratılıştan ileri gelen parlak bir zekâyâ sahip olduğundan, daha küçük yaşlarda şiir yeteneğinin ortaya çıktığını, sorulan her edebî şekle manzum olarak hazırlıksız yanıt verdiği, şiirle ilgili yapılan sınavlarda başarı gösterdiğini yazmışlardır. (Avfi 1333: 287). O bir beyitte şöyle der:

هستند جز تو اینجا استاد شاعرانی

با لفظهای مائی، با طبعهای ناری

“Üstat şairler, tarafsız olarak beni sınav yaptılar/denediler. Şiirimin büyüsunü gördüler, başarıyı seyrettiler.” (s. 111/b. 1502).

Doğuştan gelen güçlü zekâsı, zihinsel yeteneği (Avfi 1333: 287; Safâ 1351: I/582; Subhânî 1388: 159) sayesinde gençlik yıllarında Arap edebiyatını öğrendiği, Arap şairlerinin şiirlerini ezberlediği, Fars şairlerini okuduğunu, tıp bilimi başta olmak üzere din bilimi, nahiv bilimi, gök ve musikî gibi çeşitli bilim dallarında bilgi sahibi olduğu bütün kaynaklarda yazılmıştır. O, bir beyitte şöyle der:

من بدانم علم دین و علم طبّ و علم نحو

تو ندانی دال و ذال و راء و زاء و سین و شین

من بسی دیوان شعر تازیان دارم زیر

تو ندانی خواند آلا هبّی بصحنیک فاصبجین

“Ben, din bilimi, tıp bilimi ve nahiv bilimi bilirim. Sen, dal ve zal, ra ve za, sin ve şin (harflerini) bilmezsin. Arapların şiir divanlarının pek çoğu belleğimde saklıdır. Sen, elâ hubbî bi-sahnîk fe’sbahîne’yi okumayı bilmezsin.” (s. 91/b. 1270-71).

Menûçihri’nin ilk yaşam yılları bilim öğrenmek, Arap edebiyatını tanımakla geçmiştir. Ne olursa olsun, Menûçihri, iyi bir eğitimden sonra, çok yetenekli bir genç sıfatı ile kendisine intisap edip hizmetine gireceği bir hükümdar aramış olmalıdır (Ateş 1971: VIII/340). Bütün kaynaklar, onun ilk önce Ziyârîlerden Felekü’l-Me’âlî Menûçihri b. Kâbûs’un hizmetine girdiğini söylemiştir. Fakat onun ilk gençliğinde Ziyârî ailesine intisap ettiğine şüphe ile yaklaşanlar da olmuştur (Ateş 1971: VIII/340). Ziyârî sarayında ne kadar kaldığı tam olarak bilinmese de onun, Menûçihri b. Kâbûs’un yaşamının son günlerinde veya ölümünden (424/1031) hemen sonra Gurgân’dan Rey’e gitmesi (Safâ 1351: I/583; Furûzânfer 1386: 198) mümkün görülmektedir. Menûçihri’nin yaşam değişimi ve şöhret kapılarının ardına kadar açılması da buradan Gazne’ye gitmesiyle başlar.

Bu seyahatin ilk ayağı Rey şehridir. Menûçihri, bu sırada Rey ve Serah’ta ikâmet eden ve şehrin en saygın ailelerinden birine mensup ve künyesi Ebû’l-Hasan olan Alî b. Muhammed el- İmrânî’nin yanına gider. Bu kişi, Sultan Mesut taraftarı olup onunla birlikte Alâuddevle Kâkûye karşı birlikte

savaşmıştır. Menûcihrî, adı geçen kişiye matlası aşağıda verilen ve nesibi felekten şikâyet olan bir kaside sunar:

جهانا چه بدمهر و بدخو جهانی

چو آشفته بازار بازارگانی

“Ey dünya! Cihana ait kötü alışkanlık ve çirkin sevgi, tüccarların alış verişi gibi karışmış.” (s. 138/b. 1857).

Böylece şair, devrin tanınmış kişileriyle ilk kez tanışıklık kurmuş olur. Menûcihrî, aynı kasidenin 39. beytinde “İrâkî'nin Kayravânî (şehri)ne yönelmesi gibi ben (de çok) uzak yerden sana yöneldim” dedikten sonra:

من از تو همی مال توزیع خواهم

بدین خاصگانت یگان و دوگانی

“Ben; senden, senin nedimlerine sürekli birer ikişer dağıttığın maldan istiyorum” (s. 140/b. 1916).

demesi, kendisinin şairlik ile bir geçim kaynağı temin etmek üzere yaptığı ilk uzun seyahati gösterir (Safâ 1351: I/585; DM, önsöz, s. hicdeh/19; Ateş 1971: VIII/341). Kendisi de şöyle demiştir:

سوی تاج عمرانیان هم بدینسان

بیامد منوچهری دامغانی

“Böylece Dâmgânî Menûcihrî de İmrânlılar'ın ülkesine geldi.” (s. 140/b. 1910).

Menûcihrî, büyük bir olasılıkla bu şahsın yanında beklentileri gerçekleşmediği için yeni bir koruyucu/memduh bulmak amacıyla o civarda Gazneli Mesut tarafından Rey emirliğine atanan, bu görevi azledildiği yıl olan 424/1032 yılına kadar sürdüren Hâce Tâhir Debîr'in hizmetine girmiş, ona kasideler sunarak onu övmüştür (Safâ 1351: I/583; Zerrînkûb 1386: 55; Furûzânfer 1386: 198; İmâmî Efşâr 1382: 21). Menûcihrî, Hâce Tâhir'e, matlası aşağıda verilen, muhtevası bir bahariye olan meşhur Yâiyye Kasidesi'ni (s. 106/b. 1431-1465) sunar.

باد نوروزى همى در بوستان سامر شود

تا به سحرش دیدهء هر گلبنى ناظر شود

“O nevruz rüzgârı, her bir gül dalının gözü açılsın diye bahçede devamlı efsane söyleyen olur” (s. 31/b. 341).

Menûçihri, 423/1031 yılının bir kısmını ve 424/1032 senesinin büyük bir kısmını Rey’de geçirmiştir. Rey’de kaldığı sürece Gazneli üst düzey yetkililer ve emirler aracılığıyla Gazne sarayı ile iletişim içerisine girmiş olmalı. Gazne Devleti’nin ileri gelenleri, Alâuddevle’yi püskürtüp ortadan kaldırmak için Rey’e geldiklerinde, Menûçihri’nin onlarla bir vesileyle yüz yüze görüşmesi olasıdır (Debîrsiyâkî 1385: Önsöz, s. hicdeh/19). Dolaylı veya doğrudan doğruya Gazne’nin ileri gelenleriyle görüşen Menûçihri’nin Sultan Mesut ile görüşüp görüşmediği belli değildir. Kardeşi Sultan Muhammed ve Gaznelilere bağlı civar bölge yöneticilerinin başkaldırmalarından dolayı, Mesut’un isyanları bastırmak için sık sık bir şehirden diğer bir şehre gitmesi, görüşmenin gerçekleşmesini engelleyen etkenlerin başında gelir. Menûçihri’nin Sultan Mesut’a intisap edememesi büyük olasılıkla Mesut’un yoğun askeri hareketlerle meşgul olmasından ileri gelmektedir (Safâ 1351: I/583; Furûzânfer 1386: 195). Buna rağmen Menûçihri, Rey’den yazdığı Kasideleri okuması umuduyla hükümdara göndermeye devam etmiştir.

Sultan Mesut, bu askeri operasyonlar içerisinde 426/1035 yılında Nişabur’dan ayrılarak başta Gurgân/Cürcân olmak üzere Esterâbâd, Âmul ve Sârî’yi ele geçirdiğinde Rey’de bulunan Menûçihri’yi yanına çağırdı. Menûçihri’nin gönderdiği kasideleri Sultan beğenmiş olmalı ki onu huzura davet etmiştir. O da Sârî’ye gelerek Sultan’ın hizmetine girmiştir (Safâ 1351: I/583; Furûzânfer 1386: 195; İmâmî Efşâr 1382: 22; Zerrînküb 1386: 55; Ateş 1971: VIII/341). Bu işin gerçekleşmesinde Sultan Mesut’un veziri Ahmed b. Abdussamed’in etkisinin büyük olduğunu ve aracılık yaptığını (Furûzânfer 1386: 195-96) onun bir beytinden anlıyoruz (s. 67/964). Böylece Mesut’a intisap eden Menûçihri, uzun uğraşlar sonucunda Sultan’a karşı gönlünü derinden yakan ayrılık hasretinden de kurtulur (Safâ 1351: I/583).

Yorucu bir yolculuğun ardından Gazne sarayına gelen Menûçihri’nin burada bulunan ‘üstâd şairler’ tarafından sınava çekildiğini ve şairlik yeteneğinin benimsenmesinden sonra saray şairleri arasına kabul edildiğini, onun beyitlerinden anlıyoruz (s. 111/b. 1501-2). Bu sınavda Gazne sarayının sultanüşşuarası olan Unsurî (ö. 1039)’nin bulunması olasıdır. Büyük bir olasılıkla Menûçihri, bu sınava girmeden önce veya sınavı geçtikten sonra İran

edebiyatının nadide yetiştirdiği bu eşsiz şair hakkında bir mehdiye yazmıştır. Mumun tasvir edildiği ve Nûniyye olarak tanınan bu kasidede Menûçihri, Unsuri'yi övmüş ve onu üstâd olarak benimsemiştir (s. 79/b. 1095-1169).

Bu sırada Sultana yazdığı kasidelerde kendisini ona üstâd olarak tanıtmıyor, “hükümdarın kendisinden ümitli olduğunu” söylüyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Menûçihri bu sırada yani 426/1035 yılında henüz çok genç idi; bundan dolayı yeteneğinden emin ise de cesaretli bir ifade tarzı kullanmamış idi (Ateş 1971: VIII/341). Genç ve yaşına göre donanımlı olması Mesut'un gözünden kaçmaz. Kısa bir müddet sonra da “şiirimi görüp beğendi” (s. 111/1504) dediği Sultan'ın en yakınında bulunan kişilerden biri olur. Sultan Mesut'un meclislerine katılır. Ona en güzel övgü dolu kasideler yazar. Sultandan başka vezir Ahmed b. Abdussamed olmak üzere Gazne devletinin ileri gelenlerine methiyeler kaleme alır, aldığı caizeler karşılığında rahat ve güzel bir yaşam sürer. O, bir beytinde Mesut'un şairlere verdiği yüklü bir caize olan “Bedre-i Adli”nin fil sırtında eyeriyle Sultan'ın kendisine sunduğundan bahseder (s. 91/1280). Yaşamının en mutlu kesitlerini Gazne sarayında geçirir. Mutluluğu şiirlerine de yansır. Bu dönemde yazdığı şiirler, mutluluğun tablosu gibidir. Yaşama bağlandığını, zevk içerisinde yüzdüğünü, eğlencenin keyfini çıkardığını, sürekli şarâb yudumladığını görürüz.

Menûçihri'nin güzel yılları devam ederken, onun genç oluşu ve Mesut'un yakınında bulunması, saray şairlerinden olup önemli bir görevde bulunan yaşlı bir şairin onu kıskanması ve Sultan'ın gözünden düşürmeğe çalışması, şairin bir takım güçlüklerle karşı karşıya gelmesine neden olur (Safâ 1351: I/583-84; Furûzânfer 1386: 197; Zerrînküb 1386: 55-56). Menûçihri'nin olumsuz bir hareketle karşılaştığını, yazdığı 52. kasidesinden anlıyoruz. Kıskananların başında Divan-ı 'âriz görevi bulunan ve Menûçihri ile rekabet halinde olan şair Şirvânî'dir. Menûçihri, “Der şikâyet Ez-Hasûdân ve Duşmenân-i Hod” başlığını taşıyan ve 49 beyit olan 52. kasidesinde şair bazı duygularını dile getirmiştir.

Zerrînküb, “Menûçihri'yi kıskanan yaşlı şairler ile ilgili görüş beyan ederken; sarayın yaşlı şairleri Menûçihri'yi defalarca üzmüş ve onu rencide etmişler, bundan dolayı genç şair, güvenip de sırtını dayayacağı bir kişi olarak, Unsuri'yi görmüş ve onu övmeye kendini zorunlu hissetmiştir” diyerek olaya çok farklı bir açıdan bakmıştır (Zerrînküb 1386: 56). Ayrıca o, Unsuri'nin bu vakitlerde yaşlı bir şair olduğunu, gücünün zirvesinde olup saraydaki ihtişamını koruduğunu, Sultan Mesut'un da diğer şairlerden daha çok onu

koruyup kolladığını ifade etmiştir (Zerrînkûb 1386; 56). Unsurî'nin Menûçihri'yi Sultan'ın huzuruna götürdüğü ve Sultan'la tanıştırdığı da söylenmiştir (Nu'mânî 1335: I/144).

Menûçihri, bu rakibinden kurtulmasından sonra, Mesut'un yanındaki yerini hem güçlendirmiş hem de saray şairleri arasına güçlü bir şekilde katılmıştır. Gerek hükümdara gerekse vezir ve devletin ileri gelenlerine kasideler sunup, sarayda bir görev veya caizeler aldığı olasıdır. Bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü değişen Gazne sarayının çehresidir. Zerrînkûb, bu görüntüyü şöyle yansıtır: Hasetçilerin sarayda bulunması, Gazneli Mahmûd'un ölümünden sonra gösterişli meclislerin Mesut zamanında gerçekleşmemesi, onun sıklıkla seferlere çıkarak şairlerle fazla ilgilenememesi, Sultan Mesut'a nasihat amaçlı "düşmanlarına karşı önlem al" dediği için saray şairi Mesut-ı Râzî'ye kızarak onu Hindistan'a sürgün etmesi, bundan dolayı da şairlerin nasıl bir sonla karşılaşacaklarının bilinmemesi, Horasan'da baş gösteren Selçuklu korkusu gibi gelişmeler, Gazne sarayının fotoğrafını çizer gibidir (Zerrînkûb 1386: 56-58).

Gazne sarayının eski parlaklığını, gösterişini kaybetmesini Beyhakî de uzun uzun anlatır. O, Sultan Mesut'un saltanatının başlangıcında şairlerle oturduğunu, onların gönlünü okşadığını fakat hükümdarlığının sonlarına doğru da şairlere fazla iltifat etmediğini "altın yağdıran elinin" yavaş yavaş gevşediğini, babasının cömert olma âdetini kaybettiğini, ünlü eserinde söyler. Bu iç açıcı olmayan durum, Zerrînkûb'un ifadesiyle onun yeni hamî/koruyucu aramasına sebep olur (Zerrînkûb 1386: 57). Bu yeni hâmi, büyük bir olasılıkla Gazne sarayının ileri gelenleri arasından olacaktır. Bütün kaynaklar, onun Gazne şehrinden başka bir şehre gitmediği görüşündedir. Ayrıca Menûçihri'nin Sultan Mesut'a intisap ettiği 426/1035 tarihinden Sultan'ın ölüm tarihi olan 432/1040 kadar geçen süreç içerisinde, onun çevresi dışında her hangi bir şahıs için yazılmış bir kasidesi de yoktur (Ateş 1971: VIII/342). Bundan dolayı Gazne, onun bulunduğu son şehirdir, diyebiliriz.

Menûçihri, Sultan Mesut'la ilgili tarihsel olaylara şiirinde yer vermiştir. Verdiği olayların bütünü 430/1038 yılını işaret eder. İlek Han'ın oğlu Ebû İshak Bura Tekin, Sultan Mesut'a isyan edince, Sultan, onun peşinden gider ve karşısına Ceyhun nehri çıkar. Sultan'ın Ceyhun üzerine iki hafta içerisinde bir köprü kurarak üzerinden fillerle donatılmış ordusunu geçirir. 430/1038 yılında gerçekleşen bu olay (Beyhakî 1376: 843, 854), Menûçihri'nin bir kasidesinde 11 beyit içerisinde de anlatılır (s. 41/b. 588-98). Ayrıca o Sultan Mesut'a

sunduğu bir kasidesinde; onun donanımlı bir ordu ile Belh'e gelmesinden, memleketin hasta olduğundan ve iyileşeceğinden, adalete uygun olmayan bir şekilde (Selçukluların) ülkenin duvarından bir parça kerpiç götürdüklerinden bahseder (s. 115/b. 1544-49, 57). Menûçihri'nin biraz uzunca anlattığı olay, Selçuklu tehlikesinin büyümesi üzerine Sultan'ın onlarla savaşmak için büyük bir ordu ile Belh şehrine gelmesinin (Beyhakî 1376: 843, 854) betimlenmesidir. Tarihi olgular 430/1038 yılını işaret eder.

Menûçihri'nin şiirlerinde Gazneli Sultan Mesut'un ölüm yılı olan 430/1038'den sonraki olaylarla ilintili belge nitelikli beyitler, ima ve işaretler görülmez. Bundan dolayı Mecma'u'l-Fusahâ yazarının Menûçihri'nin ölüm tarihi hakkında eserinde verdiği ve edebiyat tarihçilerinin de benimsediği 432/1040 yılı onun ölüm tarihidir (Hidâyet1381: I/1909). Ayrıca Avfi'nin kısa ömürlü (Avfi 1333: 287) ifadesi de onun genç yaşta öldüğünü gösterir.

Bilgi Birikimi

Menûçihri'nin divanına bakıldığında onun bilgi dağarcığının çok boyutlu olduğu görülmektedir. Çok genç yaşta öldüğü düşünülüğünde, küçük denecek bir yaşta eğitime başladığını söyleyebiliriz. Çağının geçerli olduğu bilimleri öğrendiği gözlenmektedir. Kaynaklar, yaratılıştan ileri gelen güçlü zekâsı, zihinsel yeteneği (Avfi 1333: 287; Safâ 1351: I/582; Subhânî 1388: 159) sayesinde gençlik yıllarında Arap edebiyatını öğrendiğini, Arap şairlerinin şiirlerini ezberlediğini, Fars şairlerini okuduğunu, tıp bilimi başta olmak üzere din bilimi, nahiv bilimi, gök ve musikî gibi çeşitli bilim dallarında bilgi sahibi olduğunu ifade etmişlerdir (Armutlu 2017: 82). O bir beyitte şöyle der:

من بدانم علم دین و علم طبّ و علم نحو

تو ندانی دال و ذال و راء و زاء و سین و شین

من بسی دیوان شعر تازیان دارم زبر

و ندانی خواند آلا هئی بصحنیک قاصبحین

“Ben; din bilimi, tıp bilimi ve nahiv bilimi bilirim. Sen; dâl ve zâl, râ ve zâ, sîn ve şîn (harflerini) bilmezsin. Arapların şiir divanlarının pek çoğu belleğimde saklıdır. Sen; elâ hubbî bi-sahnike fe'sbahîne'yi okumayı bilmezsin.” (s. 91/b. 1270-71).

Menûçihri'nin divanında tıp bilimiyle ilgili ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz. Başta tabip, hasta, hasta insan, baş ağrısı, sancı, karın ağrısı, göz ağrısı gibi ağrı verici rahatsızlıklar yanında sağlık, ilaç, merhem, şifa, çare, perhiz, yara, uçuk, ateş gibi tıp bilimini içeren ifadelerin yer alması, Menûçihri'nin bu alanda eğitim aldığını göstermektedir (s. 13/b.159; s. 14/b. 194-195; s. 106/b. 1434; s. 115/b. 1546-49).

Musikî, alet ve makamları, zengin bir biçimde Menûçihri'nin divanında yer almıştır. Döneminde kullanılan musikî âletleriyle, çağında rağbet gören musikî makamları, onun divanında bir müzik edebiyatı oluşturacak kadar zengindir. Bu edebiyat, kelime anlamları yanında çeşitli hayal ve tasarımla işlenmiştir. Menûçihri'de musikî âletleri olarak: Çeng, Tambur, Ney, Organun, Sentur, Barbut, Rebab, Rud, Davul, Kus, Def, Çegane, Çeleb (Coşkuner 202: 72-74) divanının her yerinde karşımıza çıkar ve bu Divan, musikî âletleri satılan bir dükkâna benzer.

Musikî âletlerinin yanı sıra çeşitli musikî makamları da onun yazdığı manzumeler içerisinde kendilerine ayrılan yerlerde konuşlanmışlardır. Bunlar, onun yaşadığı çağda çeşitli meclislerde "honyâger"ler tarafından seslendirilen, en sevilen ve rağbet gören makamlar olarak divanda yer almışlardır. Çağında beğenilen ve bugün günümüze kadar gelemeyen Menûçihri'nin divanında yer alan musikî makam ve perdeler, İran musikî tarihçileri için zengin bir materyal oluşturur. Bu açıdan bakıldığında onun divanı, perde ve nağme öğretene ve bunları koruma altına alarak yaşatan bir konservatuarı çağrıştırır. Bu makamlar şunlardır:

Uşşak, Rast, Kâlûs, Şekertevin, Buzurg, Gülnûş, Tegav Perdesi, Ercene, Eşkene, Taht-ı Erdeşir, Mâveraunnehir, Râhevî, Neyberser-i Kistrâ, Neyberser-i Şişum, Neyberser-i Çenâr, Behmen, Kayserân, Dene, Serkeş, Çinî, Râh-ı Gül, Heft Genç, Sibehbedân, Bâğ-ı Şehriyâr, Bâğ-ı Siyâvuşân, Muye-i Zâl, Leylî, Bend-i Şehriyâr, Şahac, Kebk-i Derî, Nevrûz, Nevrûz-i Keykubâdî, Nevrûz-ı Bozorg, Pârsî, Lizbân, Mûye-i Zâl, Dif-i Rahş, Şişum, Bârovzene, Çekek, Çekâvek, Lebinâ, Sivâr-ı Tir (s. 4/b. 52; s. 88/b. 1234; s. 97/b. 1343-47).

Menûçihri'nin musikî bilgisini gösteren bir başka açı da tarihsel özellikler taşıyan müzisyenlere divanda yer verilmesidir. Bu isimler şunlardır: Bârbed ve Bâmşâd (s. 17/b. 229), Sasanî hükümdarı Husrev Pervîz döneminin ünlü şair, bilgin ve müzisyenlerindendir. Ma'bed (s. 22/b. 300, s. 124/b. 1679, s. 136/b. 1838), Emevîler döneminde yaşamıştır. Settî-i Zerrîn (s. 124/b. 1679-80), Gazneli Sultan Mesut'un meclisinde yer alan müzisyenlerdendir. Alî Mekkî (s.

124/b. 1679), Gazneli müzisyenlerdendir. Zelzel-i Râzi-yi Mansûr (s. 124/1679), Abbâsî halifesi Mehdi dönemi çalgıcı ve şarkıcılardandır (Debîrsiyâki 1385: ta'likât, s. 272, 289-90, 300; Coşkuner 2002: 170; Armutlu 2017: 86).

Menûçihri'nin bilgi dağarcığının en güzel göstergelerinden biri de divanında yer verdiği ve bilgisini yansıttığı kozmik evrendir. Başka bir ifadeyle eğitimi aldığı gökbilimcilik bilgi birikimini şiirlerine yansıtmıştır. Divanı tarandığında başta felek, çarh, arş ve onlarla ilgili telakki ve inanışların çeşitli teşbih ve mecazlar ile ifade edildiği görülmektedir. Ardından zengin bir gezegenler sistemiyle karşılaşılır. Güneş, Ay, Müşteri, Zöhre, Merih, Zühal, Utarid gibi gezegenler (Coşkuner 2002: 60-61) hem isim, hem de bunlara ilişkin çeşitli müşahede, telakki, inanışlar, teşbih ve mecazlar, onun derin bilgisiyle birleşerek ele alınır ve işlenir. Bizler de farklı bir evrenin resminin çizildiğini görürüz.

Menûçihri'de kozmik evren, yıldızlarla devam eder. Bunlar Ülker, Suheyli, Samanyolu, Benâtu'n-Na's/Heft Evreng, Cudey/Kutup Yıldızı, Sühâ/Küçük Ayı Yıldızı ve Şahâb'dır. Bu yıldızlarla ilgili müşahede, telakki ve bunlar üzerine yapılan teşbih ve mecazlar, Menûçihri'nin astroloji/ilm-i nücûm bilgisini gösterir. Bu yıldızların yanında döneminde bilinen ve bugün pek bilinmeyen Şi'reyân Yıldızı (s. 66/937), Nesr-i Tâyir ve Nesr-i Vâki' Yıldızı (s. 132/b. 1778), Nişancı Takım Yıldızı (s. 86/1179) da onun Divan'ında yer almıştır. Menûçihri'nin kozmik evren tasavvurunun son halkası burçlardır: Delv/İkizler (s. 83/b. 1158, 94/b. 1310), Akrep (s. 86/b. 1177, 132/b. 1784), Hût/Balık (s. 17/b. 226) Cedi/Oğlak, Hamel/koç (s. 184b. /2472, 186/b. 2512), Divan'da yer alan burçlardır (Coşkuner 2002: 62-66). Bunlarla ilgili inanışlar ve benzetmeler Menûçihri'nin bilgi dünyasından şiirlere kayarak, renkli bir sunum ve göz kamaştırıcı teşbihle ifade edilir (s. 86/b. 1174-77).

Menûçihri ve Arap Edebiyatı

Cahiliye döneminde kaside nazım şekliyle sanat değeri yüksek ilk örneklerini veren Arap edebiyatı, VI. yüzyıldan Menûçihri'nin yaşadığı döneme kadar, adlarını edebiyat tarihine altın harflerle yazdıran şairlerin elinde büyük bir gelişme göstermiştir. Derî Farsçası ile ilk örneklerini veren yeni Fars şiiri de Arap şiirini taklit ederek oluşum evresine girmiştir. Kuruluş aşamasından, klasikleşme dönemine kadar geçen süreçte Arap edebiyatı; tür, şekil, mazmun

ve mefhum olarak Fars edebiyatını etkilemiştir (Mahcûb 1345: 52; Daudpota 1382: 53-81).

Fetihlerle ele geçirilen bölgelere İslam dininin yanında Arapçanın da konuşlanması başta Horasan ve Irak kültür çevresi olmak üzere Müslümanların egemenlik sahasına giren tüm muhitlerde Arap edebiyatı zirveye ulaşmıştır. Öyle ki çok uluslu bir toplum olan Abbasiler döneminde İmparatorluk sınırları içerisinde tek bir edebiyat, Abbasi edebiyatı vardı. Bu durum Abbasi hilafeti boyunca devam ettiği gibi, aynı durum Hilafetten ilk kopmaların yaşandığı, küçük devlet ve emirliklerin oluştuğu dönemlerde de devam etti. Irak bölgesinde Buveyhiler, Hamdaniler, Horasan bölgesinde Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Ziyariler ve Gazneliler gibi devlet ve emirliklerde ve onlara ait saraylarda Arap edebiyatı varlığını güçlü bir şekilde devam ettiriyordu. Şemîsâ'ya göre Gazneliler döneminde Arap edebiyatına yönelme geleneksel hale getirilmiş, Menûçihri de bu geleneği ifrat boyutuna ulaştırmıştır. (Şemîsâ 1374: s. 141).

Menûçihri'nin çocukluğu ve ilk gençlik yılları Batı İran'ın en büyük merkezi olan Cibâl ve Irak bölgelerinde geçmiştir. Bu bölgelere egemen olan İran soylu Ziyârililer ve Buveyhilerin sarayı Arap edebiyatının işlendiği bir atölye gibiydi. Subkî'nin Tabakâtu's-Şâfi'yye'si, Yâkût Hamevî'nin Mu'cemu'l-Udebâ'sı, İbn Hallikân'ın Vefeyâtu'l-A'yân'ı, Se'âlibî'nin Yetîmetu'd-Dehr gibi biyografi türü eserlerine göz attığımızda bu eserlerde emirlik ve devletçiklerde yüzlerce şairin bulunduğu, Arap kültür ve edebiyatıyla iç içe olduklarını görürüz (Yılmaz 1995: 32-41). Buveyhî emiri Adududdevle ve onun veziri Muhallebî, Ziyârililer'den Şemsü'l-Meâlî Kâbûs b. Voşmgîr gibi üst seviyedeki yöneticiler edebî etkinliklerini Arap dili ile yaptıkları gibi Arap edebiyatının gelişmesi için Arapça yazan şairleri korumuş ve kollamışlardır.

Menûçihri, Arap edebiyatının etkisi altında olduğu, eserleri büyük oranda Arap diliyle yazıldığı çevrede eğitim almaya başladı. Onun için Arapçayı öğrenmek sanki zorunlu bir durumdu. O, bu durumu kanıksamış olmalı ki Arapçanın yanında Arap edebiyatını da öğrendi, Arap şairlerini tanıdı, şairlerin mazmunlarını benimsedi ve meşhur Arap şairlerinin divanlarını ezberledi. Arap şiir zevki onun ruhunda yer ettiğinden adı geçen edebiyata karşı aşırı derecede ilgi gösterdi. Arap edebî geleneği, onun edebî kişiliğini şekillendirerek yönlendirdi, o da Arap edebiyatı olgusunu Farsça şiire taşıdı. Onun divanı, gözden geçirildiğinde; Arap şiirinin muhtevasını, Arap şairlerinin adlarını, onların mazmun ve mefhumlarını, Arap şairlerinden mısra alıntılarını, Arapça

beyit, mısra ve ibareleri, Arapça atasözleri, Arapça duaları, Arapça unvan ve sıfatları, Arap gramatikal yapıyı görürüz.

Menûçihri'nin Divanı'nda Arap Şairleri

Menûçihri'nin divanında oldukça çok Arap şairlerinin isimlerini görürüz. Bunlar, Cahiliye Dönemi, Sadru'l-İslam Dönemi, Emevî Dönemi ve Abbasî Dönemi şairleridir. Bunların büyük bir kısmı klasik, muhdes ve muvelled olup tarz ve üslup sahibi şairlerdir. Başka bir ifadeyle Arap edebiyatına adlarını altın harflerle yazdırmış birinci derecede şairlerdir. Menûçihri'nin divanında az tanınmış olan ikinci derece şairlerin yanında bugün Arap edebiyatı tarihlerinde adlarına pek de rastlanmayan şairler de yer almıştır. Menûçihri'nin divanında yer alan şairleri yaşadıkları dönemlere göre şöyle sıralayabiliriz:

Cahiliye Dönemi: Meymûn b. Kays el-A'sâ, Âmir b. Hâris el-Bâhile, İmru'û'l-Kays, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Nâbiğa ez-Zubyânî, Umeyye b. Ebî Salt, Hutey'e, Evs b. Hacer, Bîsr b. Amr b. Avs el-Esedî.

Muhadramun Dönemi: Lebîd b. Râbi'a, Amr b. Ahmer, Cendel b. el-Musennî el-Tuhevî, İbn Mukbil, Nehşel b. Harri, Adiy b. el-Rikâ. Sadru'l-İslam Dönemi: Hassân b. Sâbit.

Emevî Dönemi: Abdullah b. Hâris el-Hemdânî, Ferazdak, Cerîr, Kumeyt b. Zeyd, Ahtal, Di'bil el-Huzâ'î, Nusayb b. Rebâh, İbnu'l-Beyz, Ru'be b. Abdullah el-Accâc, İbnu'l-Beşîr er-Reyyâsî, Ebû'l-Velîd Musellem b. Velîd el-Ensârî, Kusem b. Habîyye el-Abdî, Yezîd b. Selmete b. Selmete et-Tasriyye, Cemîl b. Ma'mer.

Abbasî Dönemi: Beşşâr b. Burd, Ebû Nuvâs, İbnu'l-Mu'tez, İbnu'l-Mukbe, İbnu'r-Rûmî, Dîku'l-Cin, Nasr b. Ahmed b. Nasr el-Basrî, Mutî' b. İyâs, Ebû Temmâm, el-Mutenebbî, Alî b. İbrâhîm Ebû's-Şîş (Debîrsiyâkî: ta'likât, s. 257-315; Coşkuner 2002: 160-167):

إمْرُؤُ الْقَيْسِ وَ لَبِيدٍ وَ أَخْطَلُ وَ أَعْشَى قَيْسِ

بر طَلَّلَهَا نُوْحَةَ كَرْدَنْدِي وَ بر رَسْمِ بَلِي

مَا هَمَّ بِرِ نَظْمِ وَ شِعْرِ وَ قَافِيَةِ نُوْحَةَ كَنْبِي

نَهْ بِرِ أَطْلَالِ وَ دِيَارِ وَ نَهْ وَحُوشِ وَ نَهْ ظَبِي

بوئواس و بوحداد و بوملیک، ابن البشیر

بوئواد و بن ذرید و ابن أحمر، یاقتی

آنکه گفته-ست آذنتنا آنکه گفت الذاهبین

آنکه گفت السیفُ أصق آنکه گفت أبلی الهوی

بوالعلا و بوالعباس و بوسلیک و بوالمثل

آنکه از ولوالج آمد آنکه آمد از هری

“*İmru’u’l-Kays, Lebîb, Ahtal ve A’sâ-yı Kays yıkık yerlere/harabelere ve eski adetlere ağıyorlar. Biz, yıkık yerlere, (sevğilinin konup göçtüğü) diyarlara, vahşi hayvanlara, ceylanlara değil, nazım, şiir ve kafiye üzerine ağıt yakıyoruz/ağıyoruz. Bû Nuvâs, Bû Haddâd, Bû Melîk, İbnu’l-Beşîr, Bû Duvâd, İbn Ahmer, İbn Dureyd, İbn Ahmer’i buldun. O, ‘âzenetnâ’ dedi. O, ‘ellezî ehbeynâ’ dedi. O, ‘es-seyfu esdeka’ dedi. O, ‘eble’l-hevâ’ dedi. Bû’l-Alâ, Bû’l-Abbâs, Bû Suleyk, Bû’l-Mesel. O, Velvâlec’den gelen, O, Herat’tan gelen.*” (s. 131/b. 1754-58)

Menûçihri, Unsurî’nin övgüsü hakkında söylediği kasidesinde de onu Arap şairlerine benzeter. Benzettiği Arap şairleri şunlardır:

کو جریر و کو قرزدق، کو زهیر و کو أبید

رؤبه عجاج و دیک الجن و سیف ذوبزن

کو حطیئه، کو أمیه، کو نصیب و کو کمیت

أخطل و بشار بُرد، آن شاعر اهل یمن

“*O; Cerîr, Ferazdak, Zuheyr ve Lebîb’dir. Rûbe-i Accâc, Dîku’l-Cin ve Seyf-i Zûyezen’dir. O, Hutey’e, Umeyye, Nusayb ve Kumeyt’tir. O, Ahtal, Beşşâr b. Burd ve Yemenli şairdir.*” (s. 81/b. 1122-23)

Menûçihri, kendisine haset besleyip düşmanlık edenleri, Gazneli Sultan Mesut’a şikâyet etiği bir kasidesinde, birçok Arap şairinin divanını ezberlediğini (s. 91/b. 1271) söylemesi, onun Arap edebiyatı ile ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. Onun Divanı’nda 43 Arap şairinin ismi ve kimliğini tespit edemediğimiz el-Muğnî (s. 134/b. 1812) isimli şairle birlikte 44 kişinin adı zikredilmiştir (Coşkuner 2002: 160-166). Menûçihri’nin Arap edebiyatıyla

bağlantısının çok ileri bir seviyede olduğu bir gerçektir. Öyle ki kaç tane İmru'u'l-Kays, kaç tane Tarafa kaç tane, Nâbiğa, Hassân ve A'sâ olduğunu bilecek kadar adı geçen edebiyatın şairleriyle ilgili bilgi birikimine sahiptir:

وان دو امرؤ القيس و آن دو طرفه، آن دو نابغه

وان دو حسان و سه أعشى وان سه حماد و سه زن

“O iki İmru'u'l-Kays o iki Tarafa ve iki Nâbiğa ve O iki Hassân ve üç A'sâ ve O üç Hammâd ve üç kadın.” (s. 81/b. 1128)

Menûcihrî'nin Divan'ında yer alan bu isimler hakkında Debîrsiyâkî şöyle demiştir: İmru'u'l-Kays adında Arap edebiyatında çok şair vardır. En meşhuru Mu'allaka şairi İmru'u'l-Kays'tır. İki Tarafa'dan en meşhuru Tarafa b. Abd'dır. Sekiz tane Nâbiğa'nın yer aldığı Arap edebiyatında en meşhurları: Nâbiğa ez-Zubyânî, Nâbiğa el-Ca'dî ve Nâbiğa eş-Şeybânî'dir. İki Hassân'dan biri Hassân b. Sâbit, diğeri ismi Hassân olan Nâbiğa el-Ca'dî'dir. Arap edebiyatında el-A'sâ ismiyle anılan yirmi iki tane şair vardır. Bunlardan A'sâ el-Kays, A'sâ el-Hemdân, A'sâ el-Tağlib ve A'sâ el-Bâhil en tanınmışlarıdır. Üç kadın da Hansâ, Leylâ el-Ahyeliyye, Celile binti el-Mürre ve Leylâ el-Afife'dir (Debîrsiyâkî 1385: talikât, s. 233).

Menûcihrî'nin Arap edebiyatı bilgi derinliğinin en çarpıcı örneklerinden biri âşık oldukları kişilerin adlarıyla anılan şairlere yer vermiş olmasıdır. Menûcihrî, bunlara 5 kutlu şair diyerek bu şairlerin sevgililerinin isimlerine şiirinde yer verir. Buradan hareketle 5 kutlu şairden amaç; Afrâ'nın sevgilisi ünlü Cahiliye Dönemi şairi, Urve b. Hizam (ö. 650), Azze'nin sevgilisi ünlü Emevî Dönemi şairi Kuseyr b. Abdirrahman (ö. 723), Leylâ'nın sevgilisi Kays b. el-Mulevvah (ö. 689), Hind'in sevgilisi (ö. 737) Abdullâh b. Aclen, Meyyeh'in sevgilisi Zürrümme (ö. 735)'dir. Bu şairler, Arap edebiyat tarihlerinde aşklarıyla tanınmış ve efsane olarak öyküleri nesilden nesile aktarılmıştır. Kutlu şairlerin sevgilileri de en az adı geçen şairler kadar şöhret bulmuştur. İsimleri Afrâ, Azze, Hind, Meyyeh ve Leylâ olan efsane şahsiyetler, Menûcihrî'nin Divan'ında yer bulmuştur:

وان خجسته پنج شاعر كو، كجا بودندشان

عزّه و عفرا و هند و ميّه و ليلي سگن

“Azze, Afra, Hind, Meyyeh ve huzurlu/dingin Leylâ (ve sevgilileri) o beş kutlu şair neredeler?” (s. 81/b. 1127)

Menûçihri'nin divanında, şairlikleri yanında daha çok dil bilimci olarak şöhret bulmuş bilginler de yer almıştır. Bu bilginlerin başında aruz ilminin kurucusu olan Halîl b. Ahmed (ö. 791), ravî ve lugat bilgini Esmâ'î el-Basrî (ö. 829), ünlü nahiv bilgini ve el-Kitâb'ın yazarı Sîbeveyh (ö. 796), çok yönlü bir bilgin ve nahivci el-Muberrred (ö. 898), Dureyd (s. 131/1756) el-Ezdî (ö. 133) ve İbnu'l-Cinnî (ö. 1001) gelir (Coşkuner 2002: 169-170):

با نظم ابن رومی و با نثر اصمعی

با شرح ابن جنی و با نحو سیبوی

با نکته معنی و با دانش مطبع

با خاطر مُبَرِّد و اِغراقِ نَفْطَوِی

با خطِّ ابنِ مُقَلِّه و با حکمتِ زُهَیْرِ

با حفظِ ابنِ مُعْتَز و با صُحْبَتِ اَبِیِّ

“İbn Rûmî'nin nazmıyla, Esmâ'î'nin nesriyle, İbn Cinnî şerhiyle ve Sîbeveyh'inin nahviyle, Muğni'nin nükteleriyle, Mutî'in ilmiyle, Muberrred'in hafızasıyla ve Neftavî'nin aşırı övgüsüyle, İbn Mu'tez'in ezberlemesiyle ve Ubeyy'in sohbetiyle.” (s. 134/b. 1811-13)

İmru'u'l-Kays ve Menûçihri

Arap şairlerinin Menûçihri üzerinde etkisi çoktur. Özellikle Cähiliye şairlerinin. Bu şairlerden biri de İmru'u'l-Kays'tır. Menûçihri'nin kasidelerinde üç yerde İmru'u'l-Kays'ın adı geçer. Ayrıca birkaç kere onun Muallakası'nda geçen “قفا نَبک” ifadesini kullanır. Örneğin Menûçihri'nin 64. kasidesinin 17. beytinde bu ifade geçer (Dîvân: s. 124/b. 1679). Yine 4. kasidesinde İmru'u'l-Kays'ın sevgilisi “Uneyze/عُنَيْزَه” ve onun yurdu olan “Mikrât/مِقْرَاط” ve “Sıktu'l-Livâ/سِقْطُ اللِّوَا”ya işaret eder (Dîvân: s. 6/b. 68). Menûçihri'ni yer verdiği unsurlar, İmru'u'l-Kays'ın beyitlerinde şöyle geçer:

قفا نَبک مِن ذِکْرِی حَبِیبِ و مَتَزَلِ

بِسِقْطِ اللِّوَا بَيْنَ الدُّخُولِ فَحَوْمَلِ

“Durun, Dahül ile Havmel arasındaki Sıktullivâ’da durun! Sevgiliyi ve onun yurdunu anarak ağlayalım.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 40)

İmru’u’l-Kays, sevgilisinin adını Muallakası’nda şöyle ifade eder:

وَيَوْمَ دَخَلْتَ الْخَدَرَ خَدَرَ عُنْزَةَ
فَقَالَتْ لَكَ الْوَيْلَاتُ إِنَّكَ مُرْجَلِي

“Mahfeye, Uneyze’nin mahfesine girdiğim o gün, Uneyze bana: ‘Yazıklar olsun sana! Beni yaya olarak yürüteceksin’ demişti.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 48)

İmru’u’l-Kays’ın Muallakası’nda kullandığı teşbih yönü ağır basan mazmunlar, Menûcihrî tarafından da kullanılmıştır. İmru’u’l-Kays, Muallakası’nda bindiği atı tasvir ederken, teşbih sanatının en güzel örneklerinden birini verir ve kendi bineğini/atını selin yüksekte yuvarladığı sert bir kayaya benzetir:

مَكَرٌّ مَفْرٌ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ مَعَا
كَجَلْمُودٍ صَخْرٍ حَطَّةُ السَّيْلِ مِنْ عَلٍ

“Atım, anında saldırır, (bazen) geri çekilir, (bazen) düşmana yönelir. Atım, selin yukarıdan aşağıya taşıdığı sert bir kayaya gibi süratli ve sağlamdır.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 79)

İmru’u’l-Kays’ın yukarıdaki benzetme içerikli tasvirini Menûcihrî de kullanmıştır. Sultan Mesut hakkında söylediği 34. kasidesinde, övgüsünü yaptığı memduhunun atını betimlerken, selin yuvarladığı sert bir taş benzetir:

آفرین بر مرکبی کو بشنود در نیمه شب
بانگ پای مورچه از زیر چاه شصت باز
همچنان سنگی که سیل او را بگرداند ز کوه
گاه زانسو گاه زینسو گاه فراز و گاه باز

“Gece yarısı altmış kulak kuyu dibindeki karıncanın ayak sesini işiten bineğe aferin! Selin dağdan bazen o tarafa bazen bu tarafa bazen yokuşa bazen de inişe yuvarladığı bir taş gibidir.” (Dîvân: s. 53/b. 768-69)

İmru’u’l-Kays, aşağıdaki beytinde “عن هَوَاك” ifadesi bağlamında sevgilisinin aşkından vaz geçmeyeceğini ifade eder:

تَسَلَّتْ عَمَائِثُ الرَّجَالِ عَنِ الصَّبَا

وَأَلَيْسَ فَوَادِي عَنِ هَوَاكِ بِمُنْسَلٍ

“Aşktan dolayı gözleri kör olan insanlar bile aşkın ardından koşmayı bıraktı. Ey sevgili benim gönlüm senin aşkından vazgeçmeyecek.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 72)

Menûçihri “هوى” kavramı bağlamında dile getirerek İmru’u’l-Kays’ın Muallakası’nda yer alan aynı duyguyu kasidesinde kullanmıştır:

ز خواب هوى گشت بيدار هرکس

نخواهم شدن من ز خوابش مُفِيَقَا

“Herkes hevâ/aşk uykusundan uyandı. Ben, aşk uykusundan uyanmayacağım.” (Dîvân: s. 6/b. 72)

İmru’u’l-Kays, Muallakası’nda bineğini tasvir ederken onu bir takım hayvanların doğal olan özelliklerine benzetir:

لَهُ أَيُّطَلَا طَبِيٍّ وَسَاقَا نَعَامَةٍ

وَأَرَاءُ سَرْحَانَ وَتَقْرِيْبُ تَيْفَلٍ

“Atımın ceylan böğrüne benzeyen iki böğrü ve deve kuşu ayağına benzeyen iki ayağı vardır. Kurdun aniden koşması gibi koşar, tilki yavrusu gibi ön ve arka ayaklarını ikişer ikişer atar.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 83)

Menûçihri’de memduhunun atını betimlerken o da bineği, farklı hayvanların sahip olduğu özelliklerine benzetmiştir:

وَبِيْلٍ زورٍ وَكُرْغٍ بوى وَكُورٍ كُورٍ

بِيرٍ دُوْ أهُوجَهٍ وَرُوبَاهِ عَطْفٍ وَرَنِّغٍ تَارٍ

گاه رهواری چو کبک و گاه جولان عقاب

گاه بر جستن چو باشه گاه بر گشتن چو باز

“Aslan ağızlı, fil gibi kuvvetli, kurt gibi hızlı, yaban eşeği gibi toz çıkaran, kaplan koşuşlu, ahü sıçrayışlı, tilki gibi hareket eden ve dağ keçisi gibi koşan. Bazen keklük gibi yol alır, bazen kartal gibi süzülür, bazen bozdoğan gibi sıçrar, bazen doğan gibi döner-dolaşır.” (Divân, s. 53/b 772/-73)

İmru’u’l-Kays, aşağıdaki beytinde yağmurun oluşturduğu sellerin ağaçları köklerinden söküp attığını tasvir eder:

فَأَضْحَى يَسُخُّ الْمَاءَ حَوْلَ كُنْبِفَةٍ

يَكْبُ عَلَى الْأَنْقَانِ دَوَّحَ الْكَنْهَيْلِ

“Kuteyfe çevresinde bir bulut, yağmurunu yağıdırıyor, büyük gövdeli meşe ağaçlarını köklerinden söküp baş aşağı ediyor.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 92)

Benzer bir anlatım Menûçihri’de de vardır. O da “sel” olgusuna bağlı olarak onun yıkıcılığından bahseder:

صحرا سيلها بر خاست هر سو

دراز آهنگ و بیجان و زمین کن

“Seller, sahradan çıkarak, kıvrılarak ve zemini yarararak her yöne yayıldı.” (Divân: s. 85/b. 1200)

İmru’u’l-Kays’ın, Menûçihri üzerindeki etkisi daha çok 4, 42, 51 ve 53. kasidelerinin nesiblerinde görülür. Bu kasidelerin birçok beyitleri İmru’u’l-Kays’ın Muallakası’nda yer alan kavram ve mefhumlarla benzerlik arz ettiği gibi, kaside söylem planı da uygunluk arz eder. İmru’u’l-Kays’ın Muallakası, 82 beyittir. Onun düzenlenişi şöyledir: Sevglinin yurdunun önünde durmak ve sevgiliden ayrılmanın verdiği hüznle ağlamak “b.1-9.” Sevgiliyle birlikte geçirdiği özellikle de Dâretu’l-Culcul’daki günleri anmak “b. 10-43.” Gece tasviri “b. 44-49.” Kurtlarla dolu, susuz, yiyeceksiz ve yerleşim alanlarından uzak vadi tasviri. “b. 50-52.” At ve avlanma tasviri “b. 53-70.” Şimşek tasviri “b. 71-73.” Kar, yağmur ve sel tasviri. “b. 74-82.” (Zevzenî trs.: 7-60).

Menûçihri’nin kasidelerinde tasvir özellikle de tabiat tasvirleri, önemli rol oynar. Tabiat onun şiirlerinde canlı ve rengârenktir. Çöl, dağ, güller, kuşlar,

canlılar, orman, yeşil alan, çayırlar, gökyüzü, bulut, yağmur, içerisinde barındırdığı çeşitli varlıklar ve tabiatın çeşitli görüntüleri tasvirin konusu içerisine girer. Şair, bunları betimlerken teşbih sanatının bütün imkânlarından yararlanmıştı. Bu tasvirlerin büyük bir kısmında İmru'ül-Kays'ın etkisi görülür.

İmru'ül-Kays'ın Muallakası'nda yer alan bazı kelimeler, Menûçihri'nin kasidelerinde de yer almıştır. Menûçihri'de geçen ve İmru'ül-Kays'ın muallakası'nda yer alan kelimeler şunlardır: “ عنيزه، مقراط، سقط اللوا، رسم، منزل، فلفل، من ذكرى قفانیک، نعامه، مراجل/Uneyze, Mikrât, Sıktu'livâ, resm, menzil, fulful, mirâcil, ne'âme, kifâ nebki, min zikri”

İmru'ül-Kays'ın Menûçihri üzerindeki etkisi oldukça çoktur. Aslında bu normal bir durumdur. İmru'ül-Kays ve onun kasidedeki söylem, konu anlatımı, yaptığı tasvirler ve şahsi buluşları olan teşbihler, kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiş. Her şeyden önce o, kasidede bir üslup ortaya koymuş olduğundan dolayı etkisi büyük olmuştur. Böyle bir tarz sahibi olan fuhul şairden Menûçihri'nin etkilenmemesi olası değildir. Menûçihri'nin kasidelerindeki vadilerden geçiş, at, deve, gece, gökyüzü, bulut, şimşek, sel tasvirleri, atlâl ve demen üzerindeki izler, bazı mekân adları gibi birçok konu, İmru'ül-Kays'tan alınmış birer klasik söylem ve anlatımdır. İmru'ül-Kays'ın kullandığı bazı kelimeler ve teşbihler, Menûçihri'nin kasidelerini süsleyen birer kıymetli taşlardır.

Menûçihri, etkisinde kaldığı İmru'ül-Kays'ı birebir taklit etmemiş, kullanımda bazı tasarruflarda bulunmuştur. Örneğin sevgili ekseninde söylenmiş “veda” motifi ortak, bunun zamanı farklıdır. İmru'ül-Kays'ın Muallakası'nda sabah (Zevzenî trs.: 9), Menûçihri'nin kasidesinde gece vaktidir (s. 65/b. 900). Ağlama motifi, her iki şairde de ortaktır. Fakat ağlayanlar farklıdır. İmru'ül-Kays, “âşık” olarak göç eden sevgilisi için “Ebû Cehil karbuzu/حنظل”oyan bir kişi gibi ağlarken (Zevzenî, trs.: 9), Menûçihri'de onun sevgilisi yani “maşuk” ağlar ve kirpiklerinden gözyaşı yerine “sağnak yağmur/اهل باران”döker (Divân: s. 65/b. 907). Yine “karabiber/فلفل” ortak bir kelimedir. İmru'ül-Kays, ceylanların gübrelere karabiber tanelerine benzetir (Zevzenî, trs.:9). Menûçihri de karabiberin göz yaşartıcı yönünü öne çıkarır (Divân: s. 65/b. 908). Her iki şair de “gece/ليل” mазmunu ortaktır ama imge farklıdır. İmru'ül-Kays', geceyi, üzerine inen deniz dalgaları gibi kalın perdeler olarak tasavvur ederken (Zevzenî trs.: 34), Menûçihri de uzun saçını eteğine salan zengi bir kadına benzetir (s. 86/b. 1170). “Vâdi/وادی”her iki şairde ortak kullanılan bir

mekândır. Vâdinin ıssız ve korkutuculuğu birken, onun içinde barındırdığı özellikler farklıdır. İmru'ul-Kays'ın sevgilisi somut olup Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu'l-Livâ'da yaşarken (Zevzenî trs.: 7), Menûçihri'nin sevgilisinin hem ismi hem de yaşadığı mekân isim olarak geçmez. Bu konu hakkında bakınız: (Pârsâ, 1388: 20-33).

Câhiliye Şairleri ve Menûçihri

Câhiliye şairlerinin Menûçihri'nin üzerinde etkisi oldukça çoktur. Onların kasidelerinde yer alan kavram, kelime ve mazmunları Menûçihri'nin şiirlerinde görmek mümkündür. Câhiliye dönemi kasideleri belli bir plan doğrultusunda yazılmıştır. Bu doğrultunun başında terk edilen diyar ve onun tasviri gelir. Aşağıdaki beyitler, bu konuda yazılmış onlarca örnek beyitlerden bazılarıdır:

عَفَّتِ الدِّيَارُ مَحَلَّهَا فَمَقَامُهَا

بِمَنْى تَأْبَدُ غَوْلُهَا فَرَجَامُهَا

“Minâ'daki diyarda yaylak ve kışlaklardan iz kalmadı. İçindeki Gavl ve Ricâm, vahşi hayvanların meskeni oldu.” (Lebîd b. Rabî'a 1962: 297/b. 1)

عَرَيْتَ وَكَانَ بِهَا الْجَمِيعُ فَأَبْكُرُوا

مَتَهَا وَغُودِرَ نُؤْيُهَا وَثَمَامُهَا

“Orada yaşayanlar, bir sabah kondukları yerden ayrılıp gittiler. Oralar tenhalaştı/ıssızlaştı: hendeği, çalı çırpyı bırakıp orayı terkettiler. (Lebîd b. Rabî'a 1962: 297/b. 11)

حُبَيْتَ مِنْ طَلِّ تَقَادَمَ عَهْدُهُ

أَقْوَى وَ أَقْفَرَ بَعْدَ أَمِّ الْهَيْئِمِ

“Ey Ümmü'l-Heysem/Able'den sonra uzun bir müddet boş ve ıssız kalan yurt! Selam sana!” (Antara: 1412: 150/b. 7)

Yukarıdaki duygulara benzer ifadeler Menûçihri'nin kasidelerinde fazlaca yer bulmuştur. Bunlara ait örneklerden bazıları aşağıdadır:

نگه کردم به گِرد کاروانگاه

به جای خیمه و جای رَواحل

نه وشی دیدم دیدم آنجا و نه انسی

نه راکب دیدم آنجا و نه راحل

“Kervan yerinin çevresine, çadırın ve yük hayvanlarının yerine baktım. Orada ne bir vahşi hayvan gördüm. Orada ne bir insan, ne binici ne de yaya gördüm.” (s. 65/b. 922-23).

Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 631), aşağıdaki beytinde 20 yıldan sonra sevgilinin güzel olan evinin terkedildiği için, yıkılıp harap olduğundan dolayı evini tanımada zorluk çektiğinden bahseder ve zaman unsurunu öne çıkarır:

بَعْدَ عَشْرِينَ حِجَّةً

قَلْبًا عَرَفْتُ الدَّارَ بَعْدَ تَوَهُّمٍ

“Ben, orada yirmi yıl sonra bir kez daha durdum, birçok tereddütten sonra (sevgilimin) evini güçlükle tanıyabildim.” (Zuheyr b. Ebî Sulmâ: 1408: 103)

Aynı duyguların benzeri Menûçihri’de de yer alır. O da sevgilinin bakımlı evinin terkedilmesinden dolayı zamana yenik düştüğünden bahseder. Aşağıdaki beyitler bu duyguları yansıtır:

ایا رسم و اطلال معشوق وافی

شدی زیر سنگ زمانه سَحِيقًا

“Acaba vefalı sevgilinin yurdunun kalıntıları, zamane taşının altında ezildi mi?” (s. 6/b. 67)

برفت یار بیوفا و شد چنین

سرای او خراب چون وفای او

“Vefasız sevgili gitti ve onun yurdu vefası gibi böyle harap oldu.” (s. 93/b. 1287).

Ayrılık, Câhiliye şairlerinde görülen bir mazmundur. Hâriz b. Hillize (ö. 570), aşağıdaki beyitte sevgilisi Esmâ’nın göç ederek ayrılacağını dile getirir:

أَدْنَتْهَا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ

رُبَّ نَأْوٍ يَمَلُّ مِنْهُ النَّوَاءُ

“Esmâ bize ayrılacağını söyledi. Nice yerleşenler vardır ki orada kalmalarından usanç duyulur.” (Hâris b. Hillize: 1411: 19)

Menûçihri de ayrılık mazmununu şiirlerinde işlemiştir:

بدان شب كه معشوق من مُرْتَجِل

دلی داشتم داشتم نا صبور و قَلِيقا

“Benim sevgilimin göç ettiği gece, sabırsız ve ıstırapla dolu bir gönlüm vardı.” (s. 6/b. 73)

چو بر گشت از من آن معشوق مَمشوق

نهادم صابری را سنگ بر دل

“O güzel sevgili benden ayrılınca, sabır taşını gönlüme koydum.” (s. 65/b. 921)

Câhiliye şairlerinin tümü neredeyse kasidelerinde deve tasvirine yer vermişlerdir. Bu şairler içerisinde Tarafa b. Abd (ö. 560), öne çıkan şair olarak bilinir. Menûçihri, aşağıdaki beytinde devesinin hız ve süratından bahseder:

الا كجاست جَمَل بادپای من

به سان ساقهای عرش پای او

“Hey! Benim hızlı devem nerede? Onun ayağı, arşın sütunları gibidir.” (s. 93/b. 1292)

Menûçihri'nin yukarıdaki beyitteki devenin hızı, Câhiliye'nin ünlü şairi Tarafa b. Abd'in kasidesinden alınmıştır:

أَخَلْتُ عَلَيْهَا بِالْقَطِيعِ فَدَجَمَت

وَقَدْ خَبَّ أَلُّ الْأَمْعَزِ الْمُتَوَقِّدِ

“Ve toprağı çakıl taşlarıyla dolu olan yerlerin belli belirsiz serapları, aşırı sıcaktan parlıyorken ben, devemi kırpaçlarım, o da (süratle) koşar.” (Tarafa b. Abd: 1423: s. 24)

Tarafa ve Menûçihri'de devenin hızı ortak mazmun olarak kullanılmasına rağmen devenin ayakları farklı tasavvur edilmiştir. Tarafa, devenin ayaklarını köprüye benzetirken, Menûçihri de arşın direklerine benzetmiştir. Tarafa b. Abd (ö. 560), Arap edebiyatı tarihinde deve tasvirleri içerisinde en başarılı şiirleri yazdığından dolayı, "Deve şairi" olarak şöhret bulmuştur. Yaptığı deve tasviriyle bu alanda tüm şairleri geride bırakmıştır. Yanından hiç ayırmadığı ve onunla Arap Yarımadası'nın çevresini gezdiği devesinin fiziki özelliklerini ayrıntılı bir şekilde kasidesinde vafsetmiş ve deve vasfının en güzel örneğini vermiştir (Dehhân, trs.: 10; Yanık 2010: 43). Tarafa, devesini ayrıntılı bir şekil de tasvir etmiştir. Onun bu ayrıntıları içerisinde devenin ayakları köprüye, uylukları sarayın iki kapısına benzer, beli de sıkı ve dolgundur. Boyu uzun olan devenin boynu, geminin dümeni gibidir (Zevzenî trs.: 73/b. 2). Aynı benzetmeler, Menûçihri'nin kasidesinde de yer alır (s. 93/b. 1292-97). Başka bir ifadeyle 7 beyit içerisinde üzerine bindiği devesinin tasvirini yapan Menûçihri, üzerine bindiği ve seyahat ettiği devesinin tasviri için 33 beyit söyleyen Tarafa b. Abd'in beyitlerinden faydalanmıştır.

Menûçehri, Câhiliye şairlerinin duygu, düşünce ve mazmunlarından başka onların daha önce de bahsedildiği gibi kullandıkları kelimeleri de şiirlerinde kullanmıştır. Bununla ilgili bilgiler ve örnekler daha önce verilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Menûçihri, Câhiliye'nin önde gelen şairlerinden biri olan A'sâ b. Kays'ın (ö. 629) iki beytini (A'sâ el-Ekber 1430: 50/b. 3-4) üçüncü kasidesinin son iki beytinde tazmîn etmiştir. Câhiliye'nin bu ünlü şairi, yazdığı şarap şiirleriyle tanınmıştır. Öyle ki adı geçen şair, şarâp hakkında söylenmesi gereken her şeyi şiirlerinde söylemiştir (Dayf, 1426/a: 357-58; Dehhân, trs.: 35). Şarâb içenlerin lideri olduğu kaynaklarda belirtilen şair, hamriyesinde şaraba meftun ve onunla tedavi olduğunu söylemiştir. Menûçihri'de bu doğrultuda yani şarap ve eğlenceden bahsettiği kasidesinin sonunda onun iki beytini tazmîn ederek söylenenleri doğrulamıştır:

أَبْرَ زَيْرٍ وَبِمِ شَعْرٍ أَعَشَى قَيْسٍ

هَمِي زِدَ زَنْدَةً بِهٍ مَضْرَابِهَا

وَكَأْسٍ شَرِبْتُ عَلَى لَدَّةٍ»

«وَ أُخْرَى تَدَاوَيْتُ مِنْهَا بِهَا

لِكِي يَعْلمَ النَّسُ أَنِي امْرُؤٌ «

«أَخَذْتُ الْمَعِيشَةَ مِنْ بَابِهَا»

“Çalgıcı, mızraplarla zir ve bam tellerine Âşâ-yı Kays'ın şiirini sürekli vuruyor. ‘Bir kadehi zevkle içtim ve diğerleriyle de tedavi oldum. İnsanlar bilsin ki, ben maişetimi ondan sağlayan biriyim.” (s. 5/b. 62-64)

Câhiliye şairlerinin Menûcihrî üzerindeki etkisi bir gerçektir. Daha önce söylendiği gibi Menûcihrî'nin kasidelerinde yer alan; at, deve, çöl, gece, bulut, şimşek, sel ve benzeri tasvirler, yıkık, harabe olan menziller, ayrılık, gözyaşı gibi motifler, vahşi hayvanlar, ıssız yurtlar, su birikintileri, bitip tükenmeyen seyahatler, uzun gecelerin bir türlü geçmemesi, güzellerin bindiği mahmiller, aşılman menziller, dağların tepesinden yükselen bulutlar ve dağın ardından hilalin çıkması gibi birçok mazmun, mefhum, kavram ve söylemlerin kaynağı, Câhiliye şairlerinin kasideleridir.

Menûcihrî, Câhiliye şairlerinin kasidelerinde yer alan unsurları şiirine taşıırken onları taklit veya birebir kopya etmemiştir. Bunlara şairlik yeteneğini ve kaside söylemedeki başarısını göstererek, kendi damgasını vurmasını bilmiştir. Bunların bir kısmını daha önce İmru'u'l-Kays ile Menûcihrî arasındaki bağlantı yaptığımız bölümde belirtmiştik. Buna ek olarak şunları söyleyebiliriz: Antera, kasidesinde bahçeden ve bahçe içerisinde bulunan sevgilisi Abke'den bahseder ve bahçenin kokusunu öne çıkarır (Zevzenî trs.: 195-96). Zuhey b. Ebî Sulmâ'nın şiirinde de sadece bahçe ve sevgilisi Evfâ vardır. Bahçenin öne çıkan bir tarafı yoktur (Zevzenî trs.: 98-99). Menûcihrî'ni kasidesinde de bahçe vardır. Burada bahçenin öne çıkan yönü, içerisinde barındırdığı servi ağacı ve sevgilinin onun üzerinde oluşudur (s. 6/b. 69-70). Tüm Câhiliye şairlerinin kasidelerinde sevgili, ardında bir ev, yurt, kalıntı bırakarak göçer gider. Câhiliye şairi burada durarak ağlar. Bunu da değişik benzetmelerle ifade eder. Aynı durum Menûcihrî'de de vardır. Ama benzetme farklıdır. Öyle ki o, ağlamanın ve gözyaşı dökmenn şiddetini Zemzem Kuyusu'na, konup geçen sevgilinin yurdunu da vahşi hayvanların Ka'be'sine benzetir (s. 93/b. 1289). Böylece o, Câhiliye şairinin kullanmadığı “Ka'be-Zemzem” bağlantısını kasidesinde kullanarak, Câhiliye şairlerinden ayrılır ve şahsi tasavvurunu yansıtır. Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Arap şiirinin gölgesinde serinleyen bir şair olarak, Menûcihrî, İmru'u'l-Kays, Tarafa b. Abd, Lebid b. Rebi'a, Zuhey b. Ebi Sulmâ, Hâris b. Hillize gibi Câhiliye şairlerin kasidelerine yöneldiğinde, bu şairler içerisinde en çok İmru'u'l-Kays'ın etkisinde kalmıştır. Bu şairler, bedeviliğin verdiği sert tabiat şartlarında çalkantılı bir şekilde yaşamışlar ve tabiatın güçlükleriyle

karşılaşmışlardır. Menuçeherî, bedevî bir hayat yaşamadığı gibi bedevi coğrafyada da bulunmamıştır.

Abbasi Şairleri ve Menûçihri

Bir tabiat şairi olan Menûçihri, Abbasi dönemi şairlerinden de yararlanmıştır. Câhiliye şairlerinin zor ve meşakkatli bir yaşamını, sanki, yaşamış gibi kasidelerine yansıtan Menûçihri, Abbasi dönemi şairlerinin şiirlerinde yer alan ve bir bahçeden yükselen güzel kokuları da tıpkı hissetmiş gibi şiirlerine taşımıştır. Menûçihri, adı geçen dönem şairlerinden en çok İbnu'l-Mu'tez (ö. 908), İbnu'l-Rûmî (ö. 896), Sanavberî (ö.945) ve Ebû Nuvâs'tan (ö.813) yararlanmıştır. Bu şairlerin Menûçihri üzerindeki etkisi daha çok tabiat manzaraları ve bunların tasvirleri yönüyledir. Ayrıca onların tasvirlerinde kullanılan teşbihler de Menûçihri'de derin izler bırakmıştır. İbnu'l-Mu'tez, aşağıdaki beyitte, bulut ve şimşegi gökyüzünde altın suyu ile yazılmış bir çizgiye benzetir:

كأن تألقه في سماء سطر

رُ كتبن بماء الذهب

“Sanki şimşek, gökyüzünde altın su ile yazılmış bir çizgidir.” (İbnu'l-Mu'tez 2004: II/72)

İbn Mu'tez'in yukarıdaki benzetmesine Menûçihri de yer vermiştir:

ابر چنان مطرد سیاه و بر او برق

همچون مُدَّهَبٌ يَكِي كِتَابٍ مُطَرَّد

“Bulut, siyah ipek gibi ve onun üzerindeki şimşek müzehhep/yaldızlanmış uzun bir kitaba benzer. (s. 22/b. 304)

İbn Mu'tez, aşağıdaki beyitte hilal tasviri yapmıştır:

و كأنَّ الهلالَ نصفُ سيوارٍ

والتُّرَّتَا كَفَّ يَشِيرُ اليه

“Sanki hilal, bileziğin yarısıdır. Süreyyâ onu işaret eden bir eldir.” (İbnu'l-Mu'tez 1417: II/595)

Menûçihri de hilali aşağıdaki beyitte bileziğe benzetmiştir:

چنانچون دوسر از هم باز کرده

ز زر مغربی دسنا و رنجن

“Sanki (Hilal), birbirinden ayrılmış iki baş (gibi), gurup vaktinin sarılığundan dolayı bileziğe benzer.” (s. 87/b. 1205)

İbn Mu'tez, aşağıdaki beytinde üzüm salkımlarını zebercede benzetiyor:

كأن غناقيد الكروم وظلها

كواكب دُرّ في سماء زبرجد

“Sanki üzüm salkımları ve gölgesi, gökyüzünde zeberced/sarı yakuttan inciye benzeyen yıldızlardır.” (İbnu'l-Mu'tez 1417: II/513)

Benzer benzetme Menûçihri'de de vardır. İbn Mu'tez'in üzüm salkımlarına karşılık Menûçihri, söğüt ağacının yapraklarını zebercerde benzetmiştir:

و آن برگهای بید تو گویی کسی بقصد

بیکانهای پهن زبرجد کند همی

“Sen, bir kimsenin söğüt ağacının yapraklarını, zebercetten mızrak başı yaptığını sanırsın.” (s. 136/b. 1826)

İbn Mu'tez, aşağıdaki beyitte horozun ötüşüyle sabah olduğunu ve artık sabah şarabı içmenin vakti geldiğini söylemiştir:

وحان زكوع إبريق لكأس

ونادی الديك حَيَّ عَلَى الصُّبُوح

“Zaman, sürahinin kadehe secde zamanıdır ve horoz, haydi sabah şarabı içmeye (diye) nidaya başladı.” (İbnu'l-Mu'tez 1417: II/73)

Menûçihri de benzer duyguları dile getirmiştir. O, İbn Mu'tez de olmayan horozun bir özelliğini yani “sarhoşların müezzini” sıfatını ekleyerek, İbn Mu'tez den ayrılmış ve kendi tasavvurunu beyte yansıtmış, taklitçi olmadığını da göstermiştir:

آمد بانگ خروس مؤذن میخوارگان

صبح نخستین نمود روی به نظارگان

“*Ayyaşların müezzini olan horozun sesi duyuldu/geldi. Sabahın başlangıcı, (şarâp içmeyi) bekleyenlere yüz(ünü) gösterdi.*” (s. 179/b. 2403)

Menûçihri, benzer duyguları aşağıdaki beyitte de kullanmıştır. Şair, bu beyitte horozun yerine bülbül unsurunu kullanarak, kendi hayal dünyasını şiire taşımış ve İbn Mu'tez'den bir kez daha farklı bir tasavvur sergilemiştir:

به قدح بلبله را سر به سجود آورد زود

که همی بلبل بر سرو کند بانگ نماز

“*Çabuk! Şarâp testisini kadehe secde ettir, zira bülbül servi ağacında ezan okuyor!*” (s. 51/727)

İbn Mu'tez, gece tasviri yapar ve onu siyah renkli bir elbiseye benzetir.

لَمَّا حَادَا الصَّبِيحُ بَلْبِلٍ أَدْعَجَ

مِثْلَ الْقَبَاءِ الْأَسْوَادِ الْمُضْرَجِ

“*Sabahın siyah gece yönüne yüzünü çevirdiği zaman; karanlık gece, kana bulanmış siyah bir elbise gibidir.*” (İbnu'l-Mu'tez 1417: II/389)

Menûçihri de benzer bir teşbih yapmıştır. O, geceyi eski kumaş parçasına benzetmiştir:

شبی گیسو فروهشته به دامن

پلاسین معجر و قیرینه گرزن

“*Gece, saçını eteğine asmış/salmış, örtüsü pörsümüş ve zifiri siyahtan kakmalı tacı.*” (s. 86/b. 1170)

İbn Mu'tez, sevgilisinin saçlarını akrebe benzeterek “akrep-saç” ilişkisini göstermiştir:

تَحَكَّى ذَاوَيْبِهَا فِى رَوَاجِهَا وَالْمَجْبِيَه

عَقَارِبِهَا شَائِلَاتٍ أَذْنَائِهَا مَحْمِيَه

“Onun zülüfleri, gidişinde ve gelişinde kuyrukları düz olan akreplere benzer.”
(İbnu'l-Mu'tez 1417: II/242)

“Saç-akrep” ilişkisi Menûçihri'de de yer alır ve zülfün akrebe benzetilmesi her iki şairde müşterektir:

زانکه زلفش کژدُمست و هر که را کژدُم کزید

مرهم آن زخم را کژدُم نهد کژدم فسای

“Onun saç akreptir ve akrep efsuncusu, akrebin soktuğu kimsenin yarasına merhem olarak akrep koyar.” (s. 106/1434)

Abbasî döneminin diğer önde gelen şairlerinden biri olan Serî er-Reffâ, aşağıdaki beyitte “ruh-cisim/beden” ilişkisini ortaya koymuştur:

أرَوَّاحُهَا تَأْكُلُ أَجْسَامَهَا

عَمْدًا وَتَفْنِي حِينَ تُفْنِيهَا

“Onun ruhu, onun bedenini/cismini kasıtlı olarak yiyip bitiriyor, o tükenmeyle kendi de yok oluyor.” (Serî er-Reffâ trs.: 274)

Menûçihri, yukarıdaki tahayyülün bir benzerini aşağıdaki beyitte ifade etmiştir:

هر زمان روح تو لختی از بدن کمتر کند

گویى اندر روح تو مُضْمَرِ هَمِي كَرَدَدِ بَدَنِ

“Senin ruhun her zaman bedeninden bir parça eksiltir, sanki senin ruhunun içinde beden gizlidir.” (Dîvân: s.79/1096)

Menûçihri, I. Abbasî asrı (750-847) şairi olan Ebû's-Şeys'in (ö. 811) bir beytini, 71. kasidesinin sonunda tazmîn etmiştir. Bu tazmîn aşağıdadır. Büyük bir ihtimalle şair, İmrânî hanedanı sarayından ayrılıp Gazne sarayına yöneldiği bir vakitte bu beyti söylemiş olmalıdır. Çünkü şair, kasidesinin sonunda Alî b. İmrân'a dua ettikten sonra Ebû's-Şeys'in “özlem” duygusunu öne çıkaran beytini söylemesi, bu durumu güçlendirmiştir:

بر آن وزن این شعر گفتم که گفته ست

أبو الشَّيْصِ أعرابى باستانى

أشاقكَ وَاللَّيْلُ مُلْقَى الجِران

غُرَابٌ يَتَوَخُّ عَلَى غُصْنِ بان

“Bu şiiri, eski bir Arap şairi Ebû Şeys’in söylemiş olduğu gibi söyledim: ‘Ben, karganın bon ağacında öttüğü ve gecenin ortaya çıktığı zamanda seni özleyeceğim.’” (s. 140/b. 1921-22).

Tabiat şairi olan ve Arap edebiyatını ileri derecede bilen bir şair olarak Menûçihri’nin Abbasî şiirini inceleyip o edebiyatın temsilcilerini tanımaması düşünülemez. Ayrıca şiirlerinde tabiatın bağrında yer alan çiçeklere, hayvanlara, kozmik unsurlara yer veren bir şairin de Abbasî şairlerinden uzak durması da düşünülemez. Bundan dolayı o, Abbasî dönemi tasvirin en önde gelen şairi olan İbn Mu’tez’e kayıtsız kalamazdı. Başka bir ifadeyle Menûçihri, tasvir şiirlerinde İbn Mu’tez’in yolunda gitmiş ve onun ekolünün bir temsilcisi olmuştur. Menûçehri, çeşitli çiçek, bitki, ay, yıldız, bulut, şimşek, yağmur gibi tasvirlerinde İbn Mu’tez’in etkisinde kalmıştır. Onun maddî tasvirini ve teşbihlerini benimseyen Menûçihri, aynı özellikleri şiirine taşımaktan çekinmemiştir. Menûçihri’nin İbn Mu’tez’den aldığı tasvir konuları, aslında Abbasî dönemi şairlerinde ortaktır. Farklılık, tasvirin içinde yer alan teşbihlerde yatar. Her şair, ortak konu tasvirlerinde değişik teşbihlere gitmiş, farklı hayallere dalmışlardır. Bundan dolayı Menuçihri, İbn Mu’tezden aldığı ortak tasvir konularındaki teşbihlere kendi damgasını vurmuş, bu teşbihleri içinde yaşadığı tabiat ve çevreden seçmiş ve kendine özel benzetmeler yapmış, taklitten uzak durmasını bilmiştir. Menûçihri, tıpkı İbn Mu’tez gibi tasviri, teşbih ile aynı seviyede tutmuştur. Dolayısıyla onda tasvir sanatından çok teşbih sanatı öne çıkmış, Farsça şiirde teşbihin en güzel örneklerini vermiştir. İbn Mutez ve Menûçihri’nin tasvir şiirleri için bakınız: (Dilşâd, 1389: 57-68).

Menûçihri’yi Dâmgânî, sadece İbn Mu’tez’den etkilenmemiş, Abbasî dönemi şiirinde tasvirleriyle öne çıkan İbnü’-Rûmî’den de etkilenmiştir. İbn Mu’tez ve Ebû Temmâm’ın (ö. Öncülüğünü yaptığı teşhis sanatına yönelmiş, teşhis sanatını ödünç alarak, şiirlerinde önemli bir yer işgal edecek kadar kullanmıştır. Teşhisin yanında somutlaştırma da onun şiirlerinde yer almıştır (Yanık 2010: s. 199). Benzer özellikleri Menûçihri’de de görürüz. İbnü’-Rûmî, kasidelerinde bahçe tasvirlerine yer verir ve onları çeşitli hayaller içerisinde ele alır. O bir kasidesinde teşhis sanatının gücünden de yararlanarak bahar mevsiminde bir bahçe tasviri yapar ve bahçeyi renkli elbiseler giyen genç bir kız olarak hayal eder:

و رياض تجايل الأرض فيها
 خيالاء الفتاة في الأبراد
 دت دشي تناسضجته سواز
 ألقاات بحوكه ، و عواد
 فهى تثبي على سماء في ثناء
 طيب النشر شائعاً في البلاد
 من نسيم كأن مسراهفي الأار
 واح مسرى الأرواح في الأجساد

“Öyle bahçeler var ki onların içerisinde yeryüzü, süslü elbiseler giyinmiş bir genç kız edasıyla caka satar. Yağmurdan ıslanmış gece ve bulutların nakışlarını dokuduğu süslü giysiler içerisinde. Bahçeler, beldelelere yayılan mis kokuların övgüsünü yaptıkları gibi, gökyüzüne de övgüler diziyorlar. Bunu da güzel kokuların içinde dolaşması, ruhların bedenlerde dolaşmasını çağrıştıran rüzgârdan dolayı (yapıyorlar). Onun teşekkürünü rüzgârlar üzerine aldı, ziyaretçilerin dillerinin vazifesini yerini getirdi.” (İbnu’r-Rumî 1423: I/437)

İbnu’r-Rûmî’nin “nakış, bulut, rüzgâr, güzel koku/misk” gibi kavramlarla içerisinde bahçeyi süslü ve renkli olarak algılaması; farklı hayaller içerisinde ama “güzel” ve “renk” tematiği doğrultusunda Menûçihri’de de yer alır. İbn Rûmî’de bahçe, güzel giysilerle bezenip süslenen genç kız görünümündeyken, Menûçihri’de de bahçe, aynı tematik içerisinde Ferhâr Puthanesi yani genç, güzel ve süslü bir kız görünümündedir. Bahçede ay yüzlü güzelin barınması, rüzgârın güzel kokular yayması, toprağın da nakış örmesi gibi hayaller, İbn Rûmî’de olduğu gibi “güzel-renk-koku” metaforu içerisinde ele alınmıştır:

بوستان گویى بُتخانه فرحار شده ست
 مرغکان چون شمن و گلبنکان چون و ثنا

“Bahçe sanki Ferhâr Puthanesi’ne benziyor. Kuşlar putperest, gül fidanları da put gibi (olmuş)” (s.1/b. 3)

ای صنم ماهروی خیز به باغ اندر آى

زانکه شد از رنگ و بوی باغ بسان صنم

شاخ بر اگیخت دُر خاک بر انگیخت نقش

باد فرو بیخت مشک ابر فرو ریخت نم

“*Ey ay yüzlü güzel! Kalk ve bahçeye gel, çünkü bahçe, renk ve kokudan dolayı put gibi oldu. Dal inci saçtı, toprak nakış işledi, rüzgâr güzel koku saçtı, bulut nem döktü.*” (s.70/b. 98-845).

İbnu’r-Rûmî, bahçe tasvirlerinde, teşhis sanatının güzel örneklerini de yansıtarak, bahçe içerisinde ağaç dalları üzerinde şarkı söyleyen kuşlara da yer vermiştir. O, bir şiirinde güzel kokular yayılan bahçeden, içerisinde esen rüzgârlarından ve bahçedeki ağaç dallarında salınan kuşların şarkı söylemelerinden bahseder; bahçenin doğal görünümünü iç dünyasına aktararak, “hayal-gerçek” birlekteliğini yansıtır:

هَبَّتْ سَحِيرًا فَنَاجَى الْعُصْنُ صَاحِبَهُ

سَرَى بِهَا وَتَنَادَى الطَّيْرُ إِعْلَانًا

وَرَقٌّ تُغْنَى عَلَى خُضْرٍ مُهَدَّلَةٍ

تَسْمُو بِهَا وَتَمَسُّ الْأَرْضَ أَحْيَانًا

“*Rüzgâr, seher vakti esti, dostlarına gizlediklerini anlattı. Kuşlar da dallarda yüksek sesle bağıştılar. Kuşlar, sallanan ağaç dalları üzerinde şarkı söylerken, dallar bazen kuşları yukarı kaldırıyor bazen de yere indiriyordu.*” (İbnu’r-Rûmî, III/396)

Menûçihri de benzer bir algıyı şiirlerine taşımıştır. Bir bahçe, rüzgâr esmekte ve bunun sonucu dallar sallanmaktadır. Bahçede ağaçlar üzerine konan kuşlar da şarkı söylemektedir. Bu kuşlar, birer musikî şinas gibi şarkılarını makamlı çalıp söylemektedirler. Menûçihri de tıpkı İbn Rûmî gibi dış dünya ile hayal dünyası arasında bağlantı kurma başarısını göstermiştir:

شاخ گل از باد کرده گردن چون چنگ

مرغان بر شاخ گشته نالان از صد

“*Gülün dalı, rüzgârdan dolayı çeng gibi boyun bükmüş, Yüzlerce kuş, dallar üzerinde söylemekte.*” (s. 22/b. 298)

بر بيد عندلب رند باغ شهريار

بر سرو رندواف زند تخت اردشير

“Söğüt üzerinde bülbül, bâğ-ı şehriyâr (makamında) söylüyor, zendbâr da servi ağacında taht-ı Erdeşir (makamında) söylüyor.” (s. 48/b. 684)

İbn Rûmî, tabiatın içinde barındırdığı doğal unsurlardan hareket ederek, güzel ve yaratıcı tasvirler ortaya koymuştur. Dolayısıyla onun kasidelerinde bahçedeki yeni bitme bir “fidan/العُصْن، “düzgünlük ve incelik/قَدْ” bakımından bir “güzel” görünümü kazanır. Bu güzelin yanakları ortaya konulduğunda bahçenin vazgeçilmez unsuru olan gül/ورد” ortaya çıkar ve güzele yanak/الخد” olur (İbnu’r-Rûmî 1423: I/493; Yanık 2010: 202). Benzer özellik Menûçihri’de de vardır. O da tabiat unsurlarından yararlanarak, sevgilinin güzellik unsurlarını tabiatın öğelerinden seçer. Baharın gelmesiyle kırlarda kendini gösteren sümbüller, sevgilinin saçları, amberler de onun gözleri olarak şairin hayaline yansır (s. 3/b. 27).

Menûçihri, üzerinde etkin bir şekilde tesiri olan bir diğer Abbasî dönemi şairi de Sanavberî’dir (ö. 945). Arap şiirinde ravdiyyâd denildiğinde akla gelen isim olarak öne çıkan Sanavberî’nin Menûçihri üzerinde etkisi açık bir şekilde görülür. Sanavberî, çiçekleri özellikle de gülleri baharın habercisi olarak görür ve “bahar-gül” birlikteliğini güzel bir şekilde ortaya koyar:

ما الدَّهرُ إلا الرَّبيعُ المستنيرُ إذا

جاء الرَّبيعُ أتاك النُّورُ والنُّورُ

“Dünya, sadece parlak bahardan oluşur; baharla sana birlikte gül gelir, parlaklık gelir.” (Atabe 1981: s. 130)

Menûçihri’de benzer bir görünüm sergiler, baharın gelişyle gülleri öne çıkarır, “gül-bahar” birlikteliğini yansıtır. Sanavberî’de olduğu gibi Menûçihri’de yaşama sevinci ve mutlu olma duygusu öne çıkar:

نو بهار آمد و آورد گل تازه فراز

مى خوشبوى فزار آور و بربط بنواز

“İlkbahar geldi ve taze yetişmiş çiçekler getirdi. Hoş kokulu şarabı getir ve barbut çal!” (s. 51/b. 724)

Sanavberî, sıkça bahçenin güzelliğini ve süslü oluşunu şiirlerine taşır ve çeşitli benzetme ve hayal içerisinde bunlara yer verir:

قَدْ تَجَلَّى الرَّبِيعِ فِي حُلِّ الزَّهْرِ
وَصَاقِ الحُمَامِ حَلِي الأَغَانِي
زُيِّنَتْ أَوْجُهُ الرِّيَاضِ فَأَضْحَتْ
وَفِي وَهِي تَزْهِي عَلَى الوَجْوهِ الحَسَانِ

“Bahar, çiçek elbiseler içinde ortaya çıktı, güvercinler en güzel şarkıları okudu.” (Atabe 1981: s. 78).

Süs ve süslenme motifi Menûçihri’de de vardır. O da bahçeyi süsler içerisinde göstermek istediğinde hayal gücüne başvurur ve dışardan gözlemlediği başka unsurlarla bahçe arasında bağlantı kurarak şiirine aktarır. Bahçe ekseninde rüzgâr, orayı ipek şeklinde döşeyince, şair, günlük hayatta karşısına çıkan bir tüccar ile ipek arasında bir bağlantı kurar ve bahçeyi, tacir dükkânına benzetir:

بَادِ هَمْجُونِ دزدِ كَرْدِ هَرِ طَرْفِ دِيبَا رُبَا
بُوسْتَانِ آرِسْتِهْ چُونِ كَلْبِهْ تَاجِرِ شُودِ

“Rüzgâr, hırsız gibi her yönden ipek çalar! Bahçe, tacir dükkânı gibi süslenir.” (s. 31/b. 439).

Benzer duygular aşağıdaki beyitlerde de vardır. Menûçihri, bahçenin süslü ve güzel oluşunu, maddi dünyaya ait puthane ve manevi dünyaya ait Cennet kavramıyla özleştirerek bizlere aktarır:

خِداوِنْدَا يَكِي بَنَگَرِ بَهْ بَاغِ وَ رَاغِ وَ دِشْتِ وَ دَرِ
كِهْ گِشْتِهْ اَزْ خَوْشِي وَ نِيكُوبِي وَ پَاكِي وَ خُوبِي
يَكِي بِنَخَانِهْ آزَرِ دُومِ بِنَخَانِهْ مُشَكُو
سِيديگَرِ جَنَّتِ العَدْنِ وَ چِهَارْمِ جَنَّتِ المَأْوِي

“Ey efendi! Hoşluk, iyilik, temizlik ve güzelliklerle (dolu) bahçeye, çimenliğe, ovaya ve dışarıya bir bak! Birincisi Azer’in puthanesi, ikincisi güzel

kokulu puthane, üçüncüsü Aden Cenneti ve dördüncüsü de Mev'a Cennetidir." (s. 126/b. 1709-10).

Sonuç olarak şunları diyebiliriz: Menûçihri, Arap edebiyatını şiirlerine yansıtıp kendine özel bir üslup oluşturmuş olduğu için, onun Arap şairlerinden özellikle de Cahiliye ve Abbasî dönemi şairlerinden etkilenmemesi olası dışıdır. Çöl, gökyüzü, şimşek, bulut, gece gibi tabiat durgun tabiat ve binek tasvirlerinde Cahiliye kasidelerinin ve şairlerinin etkisi kendini göstermiştir. Bu hususta daha önce bilgiler verildi. Bu tarz şiirlerinde Menûçihri'nin kasidelerindeki söylem ve kelimeler oldukça sert, haşin ve kabadır. Estetik ve zerafetten uzaktır. Şairin ruhsal dünyası konu gereği olsada şiirlere yansıdığı için, bezgin bir hayatın ruh atmosferi okuyucuyu da yorar.

Menûçihri, Cahiliye kasidelerine yansıyan ve kendisinin de kasidelerine yansıttığı, Cahili şairlerin ruh dünyasından kurtulmak istediğinde, Abbasî dönemi şairlerinin kasidelerine sığınmış, yaşama sevincini, hayata tutunmayı, güzellikleri ve yaşamın keyfini kasidelerine taşımıştır. Şair, tıpkı Abbasî şairleri gibi, bağ ve bahçe içerisinde çeşitli çiçek kokularını tenefüs ederek, ağaç dalları üzerinde uçuşan ve şakırdayan kuşların sesini dinleyerek ve de güzellerin ellerinden kadehler alarak tabiatın yeşillendirdiği bir zeminde yaşamın tadını çıkarmak yönüne gitmiştir. Bu atmosfer içerisinde yazılan şiirlerde Abbasî dönemi şairlerin kasidelerinde yer alan; kış mevsimine üstünlük sağlayan baharın yeryüzünü güzelleştirmesi, nakış gibi süslemesi, zamanın güzellikleri, ağaçların yaprak vermeleri, gökyüzünün maviliği, güllerin açılıp saçılmaları, çiçeklerin serpişmesi ve etrafa güzel kokular saçmaları, kuşların çıvıltıları ve yerlerinde duramayarak daldan dala konmaları, rüzgârın bahçeleri ziyaret etmesi, bulutların çözülüp suların taşmaları, hilalin ışıklarıyla geceyi aydınlatması, yeşil örtülere bürünmüş genç kızlar/sevgililerin saçlarının sümbüle, yanaklarının güle, laleye, gözlerinin nergise, boylarının serviye, fidana benzetilmesi, yasemen, menekşe, lale, nergis, zambak, sümbül gibi çiçeklerin bahçede boy göstermeleri ve benzer nice konular; Menûçihri'nin kasidelerini ören, süsleyen, renklendiren ve yaşama sevincini yansıtan temalar olarak yer almıştır.

Menûçehri, Arap şairlerinin konu, kavram, mazmun ve mefhumlarını şiirlerine taşırken asla körü körüne onları taklit etmemiştir. Bir medeniyete mal olmuş ortak konuları işlerken; kendi üslubunu şiirlerine yansıtmış, farklı teşbihler ortaya koymuş, teşhis sanatını kendi algıları doğrultusunda oluşturmuş, hayallerini kendi dünyasında kurma başarısını göstermiştir. Başka bir ifade ile

aynı medeniyet dairesi içinde oluşturulan ortak konuların şiire aktarılmasında kendi yeteneğini ortaya koymuş, edebiyat tarihlerinin altın sayfalarında yer almıştır.

Diğer Unsurlar

Menûçihri, Arap şairlerinden konu ve tasvirin dışında, onların mısralarını tazmin ederek kendi şiirinde kullanmıştır. Abbasî halifesi Hârûn Reşid dönemi şairlerinden olan Ebû'ş-Şeys veya Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullâh'ın (ö. 811)'ın (Debîrsiyâkî 1385: talikat, s. 260) Kaside-i Nûniyye'sine aynı vezin ve kafiye ile nazire yazdığı gibi adı geçen şairin matla beytini kendi kasidesinin son beytinde tazmin etmiştir:

بر آن وزن این شعر گفتم که گفته است

أبو الشَّيْصِ اعرابى باستانی

أشاقك واللَّيْلُ مُلْقَى الجِران

عُرَابٌ يُنُوحُ عَلَى غُصْنِ بَانٍ

“Bu şiiri, eski bir Arap (şairi) Ebû'ş-Şeys'in söylediği gibi onun vezninde söyledim. Gece, her yeri gölgelediğinde ve karga ban/ bon ağacın dalında feryat ettiğinde seni arzulayacağım.” (s. 140/b. 1921-22)

Menûçihri, Cahiliye Dönemi şairlerinden Amr b. Kulsûm'un Mu'allaka'sının matla beytinin (Zevzenî trs.: 165) ilk mısraını tazmin ederek kasidesinde kullanmıştır:

من بسى ديوان شعر تازيان دارم ز بر

تو ندانى ألا هبى بصحنك فاصبحين

“Arapların şiir divanlarının birçoğu benim ezberimdedir. Sen 'elâ hubbî bi-sahniki fe'sbahîn'i (hadi uyan ey sevgili, bize büyük kadehle sabah şarabını sun) bilmezsin.” (s. 91/b. 1271)

Menûçihri, Cahiliye Dönemi başta olmak üzere diğer Arap şairlerinin kasidelerinde yer alan ve kaside içerisindeki tanınmış kelimelerden bazılarını kendi kasidelerinde de kullanmıştır:

أنكه گفته است أدنننا أنكه گفت الداهيين

أَنكَه كَفَّت السَّيْفُ أَصِيدَقْ أَنكَه كَفَّت أَبْلَى الْهَوَى

“O, ‘âzenetnâ’ dedi, o ezzâhibîne’ dedi, o ‘esseyfu esdak’ dedi, O ‘eble’l-hevâ’ dedi.” (s. 131/b. 1757)

Menûçihri’nin, yukarıdaki beyitte geçen Arapça kelime ve ifadeleri, dört ayrı şairin dört ayrı kasidesinde yer almış ve berceste mısra gibi öne çıkmış kelimelerdir.

“Âzenetnâ/bize bildirdi “Hâris b. Hillîze’nin Muallaka’sının matla beytinin ilk kelimesidir:

أَدْنَتْنَا بَيْنَهَا أَسْمَاءُ

رُبَّ نَأْوٍ يُمَلُّ مِنْهُ النَّوَاءُ

“Esmâ, ayrılacağını bize bildirdi. Nice ikameti sıkıntı veren kimseler vardır. Ama Esmâ bıkmış bir kimse (değil).” (Zevzenî trs.: s. 216)

“Ezzâhibîn/geçip gidenler” kelimesi İmru’u’l-Kays’ın bir kasidesinin ilk beytinin son kelimesidir:

أَلَا يَا عَيْنُ بَغَى لِي شَنِينَا

وَبَغَى لِي لِلْمَلُوكِ الدَّاهِيِينَا

“Sakın! Ey göz, benim için başka gözyaşı dök ve benim için geçip giden hükümdara ağla.” (İmru’u’l-Kays 1419: s. 495/b. 1).

“es-Seyfu esdaka/kılıç daha doğrudur.” Bu ifade Ebû Temmâm’ın bir kasidesinin ilk beytinin başında geçen bir ifadedir:

السَّيْفُ أَصْدَقُ إِنبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ

فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجَدِّ وَاللَّعِبِ

“Kılıç, kitapların bildirdiklerinden daha doğrudur. Onun keskin ağzında şaka ve ciddiyet arasında bir sınır bulunur.” (Ebû Temmâm 1414: I/32)

“Eble’l-hevâ/aşk yıprattı” sözü Mütenebbî’nin bir kasidesinin matla beytinin başında yer alan bir sözdür.”

أَبْلَى الْهَوَى أَسْفَا يَوْمَ النَّوَى بَدَنَ

وَفَرَّقَ الْهَجْرُ بَيْنَ الْجَفْنِ وَالْوَسَنِ

“Ayrılık günü aşk yıprattı. Ayrılık, uyukum ve göz kapağının arasını ayırdı/böldü.” (Mütenebbî 1414: I/53)

Menûçihri, divanında yer alan 64. kasidesinin 79. beytinde “kifâ nebki” ve “min zikrâ” ifadesine yer vermiştir:

نَوَايَ قُمْرَى وَ طَوطَى كَهْ بَا رُودَسْتِ وَ مَى بَرِ سِرْ

نَشِيدِ بَلْبُلٍ وَ صُلُصَلِ قَفَا نَبْكِ وَ مِنْ ذِكْرِى

“Kumru ve Tuti’nin sesi, rûd ve meyberser (makamı)dır. Bülbül ve güvercinin nağmesi” “kifâ nebki” ve “min zikrâ”dır.” (s. 124/b. 1679)

“Kifâ nebki min-zikrâ/Durun! (Sevgiliyi) anarak ağlayalım” ifadesi İmru’u’l-Kays’ın Muallaka’sının ilk beytinin başlangıç cümlesidir. Klasik Arap edebiyatı eleştirmenleri İmru’u’l-Kays’ın Muallaka’sının ilk beytinde hayran olup “İmru’u’l-Kays tek bir beyitte hem durmuş ve arkadaşlarının durmasını istemiş, hem ağlamış ve arkadaşlarının ağlamasını istemiş, hem de sevgiliyi ve sevgilisinin terkettiği diyarı zikretmiştir” demişlerdir. (Ömer Ferruh 1385: 1/78; Demirayak 2009: 129)

قَفَا نَبْكِ مِنْ ذِكْرِى حَبِيبِ وَ مَنْزِلِ

بَسِطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَخَوْمِ

“Durun! Sevgiliyi ve onun Duhûl ile Havmel arasındaki Sıktu’l-livâ’da bulunan yurdunu anarak ağlayalım.” (Zevzenî trs.: s. 7)

Menûçihri, Arap şairlerinin mısra ve beyitlerinin alıntı ile kullanmanın yanında şiirlerinde Arapça mısra, bol miktarda Arapça kelime, Arapça dualar da kullanmıştır. Bilgi için bkz. (Coşkuner 2002: 44-48). Menûçihri, övgüsünü yaptığı kişilere hitap ederken hiçbir Fars şairinin medhiyelerinde görülmeyecek kadar çok Arapça ibare kullanmıştır. Başka bir ifadeyle o, övdüğü kişinin sıfatlarını dile getirirken memduhuna Arapça seslenmiştir: Şemsu’l-Sekalân/ins ve cinin güneşi (s.14/b. 185), Urvetu’l-Vuskâ/sağlam ip (s. 125/b. 1694), Şeyhu’l-Amîd/önderlerin piri (s. 143/b. 1950), Seyyidu’s-Sâdât/kutlu seyyid (s. 142/b. 1933), Şemsu’l-Vuzarâ/Vezirlerin güneşi (s. 14/b. 185). Memduh için kullanılan diğer ifadeler için bkz: (Coşkuner 2002: s. 46-47).

SONUÇ

Menûçihri-i Dâmgâni, Gazneliler döneminin önde gelen şairlerinden biridir. Sultan Mesut dönemi şairlerindedir. Arap edebiyatını iyi derecede bilen şair, bu özelliğini şiirlerine yansıtmıştır. Arap edebiyatını, Fars şiirine taşıması da bundan dolayıdır. Menûçihri, Arap şairlerini tanıdı, onların mazmunlarını benimsedi ve meşhur Arap şairlerinin divanlarını ezberledi. Arap şiir zevki, onun ruhunda yer ettiğinden adı geçen edebiyata karşı aşırı derecede ilgi gösterdi. Arap edebî geleneği onun edebî kişiliğini şekillendirerek yönlendirdi. O da Arap edebiyatının zengin birikimini, Arap şiirinin tematliğini ve etkin ayak seslerini duyura duyura Fars şiirine taşıdı. Onun divanı, gözden geçirildiğinde Arap şiirinin muhtevasını, Arap şairlerinin adlarını, onların mazmun ve mefhumlarını, Arap şairlerinden mısra alıntılarını, Arapça beyit, mısra ve ibareleri, Arapça atasözleri, Arapça duaları, Arapça unvan ve sıfatları, Arap gramatikal yapıyı görürüz. Tabiat ve şarap şairi olarak da tanınan Menûçihri; tabiatın bağrında, şarabın içerisinde, Arap şiirinin gölgesinde serinleyerek bir ömür geçirmiş bir Fars şairidir. Menûçihri'nin aykırı bir şair oluşu da bundan dolayıdır. Çünkü Menûçihri, "Fars şiirinde Arap şiirinin etkili ayak sesleri"ni duyuran neredeyse tek şairdir.

KAYNAKÇA

Antara b. Şeddâd(1412), Şerhu Divânı Antara (nşr. Macid Tarâd), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Armutlu, Sadık (2017), "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmgâni", Sayı 6, Doğu Esintileri, Erzurum.

A'şâ el-Ekber (1430), Divânu'l-A'şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays (nşr. Abdurrahmân el-Mustâvî), Dâru'l-Ma'ârrif, Beyrut.

Atabe, Abdu'r-Rahman (1981), Şâ'iru't-Tabî'a, ed-Dâru'l-Arabiyyeti'l- Kitâbe, Libyâ-Tûnus.

Ateş, Ahmet (1971) , "Menûçihri", İA, MEB yayınları, İstanbul.

Avfi, Muhmmmed (1333 hş.), Lübâbu'l-Elbâb (nşr. Sa'îd-i Nefisi), Çâb-ı İttihâd, Tahran.

Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin (1376 hş.), Târih-i Beyhakî (nşr. Menûçihri Dâniş Pejûh), İntişârât-ı Hirmend, Tahran.

Browne, Edward (1386 hş.), Târih-i Edebiyât-ı İrân Ez Firdovsî Tâ Sa'dî (ter. Fethullah Müctebâyi), İntişârât-ı Morvârid, Tahran.

Cihântâb, Efsâne (1378 hş.), “Mahmûd-i Gaznevî”, Dânişnâme-i Fârsî, İntişârât-ı Vuzârât-ı Ferhengî ve İrşâd-ı İslâmî, Tahran.

Coşkuner, Fahrettin (2002), Menûçehri'yi Dâmgânî, Divanının Tahlili ve Tercümesi, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Daudpota, Umer Muhammed (1382 hş.), Te'sir-i Şi'r-i Arabî Ber Tekâmül-i Şi'r-i Fârsî (ter. Sîrûs Şemîsâ), Sadâ-yı Mu'âsır, Tahran.

Dayf, Şevkî (1426/a), Târihu'l-Edebi'l-Arabî el-Asru'l-Cahilî, Menşûrâtu Zevi'l-Kurbâ, Kahire.

Dehhân, Sâmi (trs.), el-Vasf, Kahire.

Demirayak, Kenan (2009, Arap Edebiyat Tarihi I/Cahiliye Dönemi, Fenomen Yayınları, Erzurum.

Devletsâh, Alâ'u'd-Devle Bahtîşâh el-Gâzî (1382 hş.), tezkiretü's-Şu'arâ (nşr. Edward Browne), İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.

Debîrsiyâkî, Muhammed (1385), Dîvân-ı Menûçehri-yi Dâmgânî, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.

Dilşâd, Ca'fer (1389 hş.), “Mukâyese-i Eş'âr-ı Vasfî İbn Mu'tez ve Mênûçehri-yi Dâmgânî”, Neşriyye-i Edebiyât-ı Tatbikî, Devre-i Cedîd, Sâl-ı Evvel, Şomâre-i Dovvum, Bahâr 1389, Isfahân.

Ebû Temmâm (1414), Şerhu Dîvâni Ebî Temmâm (nşr. Râcî el-Esmer), Beyrut.

Ethé, Hermann (1337 hş.), Târih-i Edebiyât-ı Fârsî (trc. Rızâzâde Şafak), Tahran.

Ferîver, Huseyn (1341 hş.), Târih-i Edebiyât-ı İrân ve Târih-i Şu'arâ, Çâp-ı İttilâ'ât, Tahran.

Furûzânfer, Bedî'u'z-Zamân (1386 hş.), Târih-i Edebiyât-ı İrân Ba'd Ez İslâm Tâ Pâyân-ı Tîmûryân (nşr. İnâyetullah Mecîdî), İntişârât-ı Vuzârât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâm, Tahran.

Hâris b. Hillize (1411), Dîvânu Hâris b. Hillizze (nşr. Emîl Bedî' Ya'k'ûb), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Hidâyet, Rızâ Kulihân (1381 hş.), Mecma'u'l-Fusahâ (nşr. Muzâhir Musaffâ), İntişârât-ı Emîr Kebir, Tahran.

İbnu'l-Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullah (2004), Dîvânü İbni'l-Mu'tez (nşr. Mecîd Tarâd), Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut.

İbnu'r-Rumî (1423), D'ivânu İbni'r-Rûmî (nşr. Ahmed Hasan Besec), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.

İmâmî Efşâr, Ahmed (1382 hş.), Gozîde-i Eş'âr-ı Menûçehri-yi Dâmgânî, Tahran.

İmru'u'l-Kays (1419), Dîvânu İmri'l-Kays (nşr. Yâsîn Eyyûbî), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut.

Kurtuluş, Rıza (2004), "Menûçihri", DİA, İstanbul.

Lebîd b. Rabî'a (1962), Şerhu Dîvânî'l-Lebîb b. Rabî'a el-Âmirî (nşr. İhsân Abbâs), Kuveyt.

Mahcûb, Muhammed (1345), Sebk-i Horâsânî Der Şi'r-i Fârsî, Tahran. İntişârât-ı Sâzmân-ı Terbiyyet-i Mu'allim, Tahran.

Menûçihri-yi Dâmgânî (1385), Dîvân-ı Menûçihri-yi Dâmgânî (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.

Mütenebbî, Ebû Tayyib (1414), Dîvânu Ebî't-Tayyib el-Mütenebbî (Şerh Allâme İmâm el-Vâhidî), Dâru'l-Erkâm, Beyrut.

Nu'mânî, Şiblî (1335), Şi'ru'l-Acem Yâ Târih-i Şi'r ve Edebiyât-ı İnan (çev. Muhammed Takî Fahr Dâi-yi Gilânî), İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran.

Ömer Ferrûh (1385), Târihu'l-Edebi'l Arabî, Beyrut.

Râvendî, Ebû Bekr Muhammed b. Ali (1364), Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Surûr (nşr. Muhammed İkbâl), Tahran.

Pârsâ, Ahmed (1388), “Ber-resî Mizân-ı Te’sîr-Pezîrî-yi Menûçihri-yi Dâmgânî Ez Mu’allaka-yı İmru’u’l-Kays”, Pezûhişhâ-yı Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî, Sâl-ı Çihil u Pencum, Dovre-i Cedîd, Şomerâ-yı Se, Pâyîz 1388, Isfahân.

Râzî, Emin Ahmed (1341), Heft İklim (nşr. Cevâd Fâzıl), Tahran.

Rypka, Von Jan (1354), Târîhî Edebiyât-ı İnan (ter. İsâ Şihâbî), Tahran.

Safâ, Zebihullah (1351), Târîh-i Edebiyât Der İrân, İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahran.

Serî er-Reffâ (trs.), Dîvânu Serî er-Reffâ, Mektebetü’l-Kuddûsî, Kahire.

Subhânî, Tevfik (1388), Târîh-i Edebiyât-ı İrân, İntişârât-ı Zevâr, Tahran.

Şafak, Rızâzâde (1352), Târîh-i Edebiyyât-ı İnan, Tahran.

Şemîsâ, Sîrûs (1374), Sebksînâsî-yi Şî’r, İntişârât-ı Firdev, Tahran.

Tarafa b. Abd (1423), Dîvânu Tarafa b. Abd (nşr. Mehdî Muhammed Nâsırı’d-Dîn), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye).

Yanık, Nevzat (2010), Arap Şiirinde Tasvir, Fenomen Yayınları, Erzurum.

Yılmaz, Nurullah (1995), III. Abbasî Asrında Edebî Çevre, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Zerrînkûb, Abdu’l-Huseyn (1367), Seyrî Der Şî’r-i Fârsî, Tahran.

Zevzenî, Ebû Abdi’llah b. Hüseyin b. Ahmed (trs.), Şerhu’l-Mu’allakâti’s-Seb’a, Beyrut.

Zuheyr b. Ebî Sulmâ (1408), Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ (nşr. Alî Hasan Fâ’ür), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut.